प्रवेश सं० ३४६ विषयः वेदः क्रम सं०

नाम ~~एकाहिकतन्त्रवल्ली प्रयोग~~: एकाहीन साम प्रयोग पद्धतिः ग्रन्थकार रामकृष्ण दीक्षितः

पत्र सं० १-२८

श्लोक सं० अक्षर सं० (पंक्तौ) ४० पंक्ति सं० (पृष्ठे) ९

आकार ९.१″ × ३.८″ लिपिः दे.ना. १८९५ आधारः कागज.

वि० विवरणम् पू.

002789

श्रु.य.अ.प्रा. (१९८४)

पी० एस० यू० पा०—७७ एम० सी० ई०—१९५१—५०,०००

Indira Gandhi National Centre for the Arts

१५४ एकाहीं कुसत्रप्रसन्न पद्धतिः

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ क्रियमाणेषु सर्वकर्मसु ब्रह्मा दक्षिणत आसीत होमवर्जितं किमु पवेशन प्रभृति
सर्वकर्मसु दाक्षुले: कुर्यात होमास्तु आस्यमेव कोणे एकस्मिन्नग्नौ क्रियमाणानां पाकय
ज्ञानां स्मृतौ तेषां पाकयज्ञानां होमं करिष्यन् तूष्णीमुपविशेत मंत्रेण तृणनिरसनं उपवेशनं च
उः प्रकारं यजुषेति त्रयो मंत्रा होममंत्रा उपवेशने तूष्णीमिति ऋक् अन्यत्र आसीतेति न किंचन पाकयज्ञानां
होमे कृते यथार्थं गच्छेत अध्वर्यूणामेकाग्नौ मनुगवीनामपशुर्भवति तस्मिन् पक्षे तूष्णीमुपविश्यारं
णपे बलीनुपहारान्नीयमानाननुगच्छेत पाकयज्ञे पशोः पशुरेव दक्षिणा भवति स्थालीपाकस्य तु पा
त्रं उभयोर्वा यथाशक्ति दद्यादित्यर्थः पाकयज्ञेनु ऋषीं दक्षिणां प्रति गृह्णीयात ऋतुमिति मंत्रेण वा स्त्रो
तान्निसंबंधीनां पाकयज्ञानामेतद्विधानं एषां घोक्तमेव इत्यादीनां कर्मणामुपक्रमेषु सर्वेषु पर्वः समा०
संप्रैष माकांक्षे तस्य तन्नमेव तात्रहृतं कार्यमिति सर्वकर्मोपक्रमेषु एवं पाहारशाला प्रवेशे वचने अस्य

अत्रैधये ब्रह्मत्वमुच्यते अस्माधेये कर्मणि दक्षिणया हारशालो प्रविश्य वारुः प्राश्य हविर्ग्रहणं करिष्यन्तु तूष्णीमुप
विशेत हविर्ग्रहणं कमेपथ यथार्थं गच्छेत तद्वारः प्राश्य हवि: पात्रेषु ग्रहणं करिष्यन् दक्षिणया हारशालां प्रप
द्यतूष्णीमुपविशेत यदि न वारः प्राश्य केवित हविर्ग्रहणं कारयेयुस्तदा न स्माद्वेदमान्यं ग्रहीत्वा वहिः प्राश्य
पेयुर्नेष्वाविहं कृतामीति मंत्रेण स्वयमग्नौ अभ्यत्र सर्वविधिषु पश्चात् दिहृता स्वन्याने देवान् आग्नी मुः स्वरण
प्रदाने दक्षिणत आसीत अस्माधाने करिष्यमाणस्य यजमानस्य हस्ते अध्वर्युणा अरण्योर्दत्तयोर्ब्रह्मा
पथार्थं गच्छेत अथ यदि तासु क्रिकर्मो यदि श्रुते आधानदिवसस्य एवं हे सर्वं पाहारा प्रविश्य गनीमंस्था
नानि दक्षिणेनाग्न्याधानं दैवगार्हपत्या मिमिति ब्रूयं तिन दक्षिणतो निरस्तः परावसु रिति मंत्रेण दक्षि
णस्यां दिशि निरस्तं तृणं प्रक्षिपेत् तत्स्थाने अवसो सदनेसीदामीति मंत्रेणोपविशेत् ततो भूर्भुवः स्वरिह
स्पतिर्ब्रह्मा ... मिति मंत्रं जपेत अधमग्न्याधानविधिमाह आग्निरस्याधानं करिष्यन् ब्रह्मा अग्न्याधा

२ ष्ठाक्षरण्यो निहित इत्यस्य साम त्रि साम त्रिर्गायेत् कस्मात् सर्वाणि ऋचेषु मनसेति वचनात् मंथने क्रियमाणे अ
ग्नेरर इत्यस्य साम चतुर्संनयोः साम्नो मध्ये एकं साम त्रिर्गायेत् पराद्वितीयं साम गायेत् ऋचे त्वा पत्नी
नि दक्षिणे धान्नारित्यणि आधेतः स्तुबाहुपदम्यपदाय पल्यो भेदितिति साम्नः वचनात् पुमउच्छितेनेष
लोहं मन्त्रण्वती इत्यस्य साम त्रि साम गीं त्रिर्गायेत् ओ नेनो अभिलाभूरितिन्द्रचैरथ तरं गायेत् अग्ने मनो अ
हर्षिणा त्रिस्य साम त्रिर्गायेत् अग्निं प्रणीयमानं पथ्येतमनुगच्छेत् स्थापनार्थं जग्नान्यो [illegible] यमाणे अनुग
लुनः धीम अद्रिगा त्रिस्य साम त्रि साम त्रिर्गायेतु) नर निवा मंदेयं साम ऋचे गायेत् [illegible] कुंडे मोक्षा
थमानेद [illegible] लोनः [illegible] अग्निमीळत्यस्य साम [illegible] वांव्रते साम गायेत् अग्नौ स्थापिते यजमानो पविशे
त्तनतो वामित्रहानि वह साम तद्वेगायेत अरण्यो [illegible] साम [illegible] गायेदिति ध [illegible] यजमानुतरे
धांतर साम द्रमत्र हरिति त्रीणि सामानि गार्हपत्याधाने [illegible] यन्विति [illegible] कार [illegible] रथंतर [illegible]

नेत्स्यास्त्वा रथंतीयं यज्ञायज्ञीये साम नीगायेत् एवं साम काम्यम् आह अथ वामदेव्यं [illegible] र्थानि सामानि ब्रह्मणो ब्रह्मणा
निब्रह्मा गायेत् सर्वाकानि सर्वाणि सामानि तृतीयकमेक आहुः अधिकार ब्रह्मणः गार्हपत्यान्वाहार्य [illegible] मान
ग्निं ब्रह्मा अग्न्याधानानां दक्षिणेनागतस्तेनैवानुगछेन्न वा [illegible] गायेत् आहवनीयं कुण्ड्यां यजमान [illegible]
ग्नेर्दक्षिणतः प्रि साम्याग्नि [illegible] यजुषो पविशेत् [illegible] स्वयु गायेत् [illegible] साम [illegible]
धर्मेण प्रणीतो हुताग्नी ब्रह्मा पश्चार्थं गच्छेत् [illegible] अग्निहोत्र हुत [illegible] पर्व [illegible]
गानस्त स्त्रीमुपविशेत अतः [illegible] नैकतेब्रह्मा पश्चार्थं गच्छेत् अथ [illegible] वसुभ्यो [illegible]
जमानानां [illegible] यजुषो पविशेत् पत्नी [illegible] ब्रह्मणा [illegible]
लिनयनात् अवेलायां किंचिद् याग [illegible] वा किंचित्कर्म कारोतित दाहृदंव [illegible] तिलं [illegible]
अकाले वा [illegible] वसर्जने [illegible] उपाय [illegible] वदो हन पवित्रं हस्ते कला को [illegible]

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

३ युः स्वे माजे येरंति विबहुवचनात् तथा चोक्तं दृश्यायणेन बहुवचना सर्वे पिक र्मलिताकुर्युरिति एवमुक्तत्वापि बहुवचन
प्रयोगेवेद एवंधन्विभ्यां व्यकारमतं ब्रह्माणमाहवनीयं च मध्ये यजमानस्य संचरेग मनोगत मार्गः यस्मिन्काले ध्व
र्युर्ब्रह्माणं ब्रूयात् ब्रह्मन्निदं कर्म करिष्यामीति तदा ब्रह्मा सवितृप्रसूतोदः कर्म कुरु भूर्भुवः स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मा
नुषर्नुमिस्यतेनमं त्रेणोच्चेत एतच्चवानुमंत्रणं प्रणीताप्रणयने ब्रह्मन्नपः प्रणेष्यामीस्फ कोब्रह्मा सवितृप्रसूतो
प्रणयभूर्भुवः स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुषर्नुमिस्यतेनानुमंत्रयेत एवं हविः प्रोक्षणे ब्रह्मन्नु हविः प्रोक्षिष्यामी स्फ
क्तो ब्रह्मा सवितृप्रसूतो हविः प्रोक्षभूर्भुवः स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुषर्नुमिस्यनेन प्रेरेत पूर्वपरिग्रहे ब्रह्मन्नु पूर्वपरि
ग्रहं परिग्रहीष्यामी स्फ क्तो ब्रह्मा सवितृप्रसूतः पूर्वपरिग्रहं परिगृहाणभूर्भुवः स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुषर्नुमिस्यने
न प्रेरेत उत्तरपरिग्रहे ब्रह्मन्नुत्तरंपरिग्रहं परिग्रहीष्यामी स्फ क्तो ब्रह्मा सवितृप्रसूत उत्तरं परिग्रहं परिगृहाणभूर्भु
वः स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुषर्नुमिस्यनेन प्रेरेत उत्तरपरिग्रहे ब्रह्मन्नुत्तरं परिग्रहं परिग्रहीष्यामी स्फ क्तो ब्रह्मा सवि ३

तृप्रसूत उत्तरं परिग्रहं परिगृहाणभूर्भुवः स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुषर्नुमिस्यनेन प्रेरेत इध्मप्रोक्षणे ब्रह्मन्निध्मं प्रोक्षि
ष्यामी स्फ क्तो ब्रह्मा सवितृप्रसूत इध्मं प्रोक्षभूर्भुवः स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुषर्नुमिस्यनेन प्रेरेत बर्हिः प्रोक्ष
णे ब्रह्मन्न बर्हिः प्रोक्षिष्यामी स्फ क्तो ब्रह्मा सवितृप्रसूतो बर्हिः प्रोक्षभूर्भुवः स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुषर्नुमिस्यनेन
प्रेरेत सामिधेन्यनुवचने ब्रह्मन्सामिधेनीरनुवक्ष्यामी स्फ क्तो ब्रह्मा सवितृप्रसूतः सामिधेनीरनुब्रूहि भूर्भुवः
स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुषर्नुमिस्यनेन प्रेरेत अध्वर्युणाहृतं प्राशित्रं ब्रह्मा ईक्षेत मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतिपश्या
मीति मंत्रेण अपस्याचम्य प्राशित्रं प्रतिगृह्णीयात् देवस्य त्वेत्यादिना मंत्रेण तत बर्हिः षातस्थे तश्चात्पित्वान
स्मिन्स्थाने पुरस्तादिदं प्राशित्रपात्रं स्थापयेत् पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामीति मंत्रेणाङ्गुष्ठेनानामिकयोपा
गुष्ठा वेदानं गृहीत्वा अग्नेष्ट्वास्येन प्राश्नामीति मंत्रेण प्राश्नीयात् अवदानं दंते रमिरनु गिलेत अपस्याच
म्य हृदि पाणिं स्थापयेदिंद्रस्य त्वा जठरे सादयामीति मंत्रेण प्राशित्रपात्रं प्राक्त्वा स्पष्टं पूर्वोक्तं स्थाने स्थापये

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

४ तं स्रुग्घेयुर्णाद्ब्रह्मभागमादाय तस्मिन्प्राशित्रपात्रे स्थापयेत् इडोपसमाप्तायां ब्रह्मा तं ब्रह्मभागं प्राश्नीयात् इडां भक्षयि
त्वा स्नात्वा वाप्याचम्य दोहनार्थं शाखापवित्राभ्यामापो हिष्ठा याभिर्ऋग्भिः सर्वं मार्जयेत् दोहनपवित्राभावे दर्भपवि
त्राभ्यां मार्जयेत् सर्वेष्विष्टिषु दर्भपवित्राभ्यां मार्जयेरन् एवं शांतिस्थापनं स्यात् अध्वर्युर्णावधामात्तं मन्वाहार्यं ब्र
ह्मा तस्मै मालभेत अथवा प्रजापतेर्भागोऽसीति मंत्रेणालभेत अथवा प्रजापतेर्भागोस्यूर्जस्वान्पयस्वान्
प्राणापानौ मे पाहि समानव्यानौ मे पाहि उदानव्यानौ मे पाहि ऊर्गस्यूर्जं मयि धेहीति मंत्रेणाल
भेत तस्मिन्नन्वाहार्ये हायजमाने स्पर्शयित्वा वाचयेत् प्रजापतिं त्वया समक्षाद्ध्यासमामागमन्वाहार्यं दद
नि ब्रह्मन्ब्रह्मासि ब्रह्मणे त्वा हुताघमामाहिंसीरहुतं मस्य [illegible] शिवो भवेति मंत्रेण आधानादौ तस्मै दक्षिणाः प्रति
गृह्णीयात् भूर्भुवः स्वरिति गोतमः उमिति मंत्रेण गावा ब्रह्मन्प्रस्थास्यामीत्युक्तो ब्रह्मा प्रस्थानीयां समिधं प्रेक्षेत
देव सवितरेतत्ते यज्ञं प्राहुर्बृहस्पतये ब्रह्मणे तेन यज्ञमव तेन यज्ञपतिं तेन मामव मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यस्य राद०
४

बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्वरिष्टं यज्ञं समिमं दधातु विश्वेदेवास इह मादयंतां प्रतिष्ठ भूर्भुवः स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानु
षः उमिति मंत्रेण तत्र उमिति विधि प्रतिष्ठेति च उच्चैर्ब्रूयात् अन्यदुपा० सु अथवा सर्वानुमंत्रणेन समिधं प्रेक्षेत साव
त प्रसूतः प्रतिष्ठ भूर्भुवः स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुषः उमिति मंत्रेण तत्र उमिति च प्रतिष्ठेति च उच्चैर्ब्रूयात् अन्य
दुपा० सु अथवा सर्वानुमंत्रणेन समिधं प्रेक्षेत सवितृप्रसूतः प्रतिष्ठ भूर्भुवः स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुषः उमि
ति दक्षिणाग्नौ पिष्टलेपहोमः कृते ब्रह्मा प्राङ्मुख उपविश्य सर्वप्रायश्चित्तं जुहोति भूः स्वाहेति गार्हपत्ये जुहुयात् भु
वः स्वाहेति दक्षिणाग्नौ यदि उत्सादयान्वाहार्यपचनं गार्हपत्ये जुहुयात् स्वः स्वाहेति तत्रैव भूर्भुवः स्वः स्वा
हेति इदं निर्यंत्रे मिनाकं च कुरुते तत्र यज्ञावगतं यज्ञानवगतं सर्वं प्रायश्चित्तिः निष्कृतेः प्रायश्चित्तं हुत्वा
उदङ्मुखो भूत्वा ब्रह्मा कार्ष्ण प्रायश्चित्तिमिति मंत्रे ब्रूयात् प्रणीतानिनयनानंतरं ब्रह्मा आहवनीये तिस्रः
समिधः प्रक्षिपेत् एधोस्येधिषीमहि स्वाहेति प्रथमां समिदसि समेधिषीमहि स्वाहेति द्वितीयां यन्नक्षत्र

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

५ मानर्यंयदृन्यकृत मारिमानयासमिधावयर्द॰ सर्वतद्पमञ्जहेस्वाहेतितृतीयां आहवनीयमुपतिष्ठेतस्रपोश्रद्धान्व
वासिषद्॰ रसेनसमगंस्महि पयस्वानग्नआगमंतंमासंसृज वर्चसेतिमंत्रेण एतच्च वैश्यानां ब्रह्मलमुक्तं आधाने
थाधेयेविष्णुविशेष उच्यते अग्नीनामाधानेविष्णुवत्सर्वं दक्षिणयजुर्घोपविशेत समिधमाहवनीयेप्रक्षेपेत चा
तुःप्राश्यंचरुं हविः प्राशनंकुर्वन्नस्मत्तिस्तत्यजुर्घोपविशेत एवंधानंजयआह अथाग्न्याधेयस्य दक्षिणा उच्यते यज
मानो ब्रह्मणेधेनुंदद्यात अध्वर्यवेअग्निपदवामामश्चादिकं होत्रेतिसोधेनुः ब्रह्मणेतिसोवत्सरीः अध्वर्यवेत्री
नवदुहः उद्गातुः सामगानपक्षेउद्गात्रेत्रीनवदुहः आग्नीध्रायप्रथमवयस्कांगां ब्रह्मादिभ्यो अश्वाभ्यांयुक्तंर
थंकुर्यात् कुंडलेचदद्यात अश्वादित्रयंसर्वसाधारणं ब्रह्मादिभ्योधेनुमग्निपदंचदद्यात एवं शांडिल्यआह ए राम०
तन्मते धेधेन्वादिद्रव्यंसर्वसाधारणंधन्विमतेअग्न्याधेयस्यदक्षिणाः अग्निस्वमितिमतेधानंजयमतेवातुष्टुक्षपे
प्राशनेदक्षिणाइति अथाधानेष्टीनांदक्षिणा उच्यते आधानस्यप्रथमायामिष्टौधेनुमनड्वाहंवत्सतरीवत्स ५

तरमजं पूर्णपात्रंदद्यात उत्तरयोरिष्ट्योर्धेन्वादिचतुष्टयंदद्यात अथवाजसनेयकं विधानमुच्यते धन्विमतेषट्गावः वरः
सिसमोदक्षिणापक्षोन्तरेणहविःषुदक्षिणाः अग्न्याधेयस्यधेयस्यस्यरसग्नित्वामिति सेष्टिकस्याग्न्याधानस्यषट्रसी
णाः स्युः तासांसप्तमोवरः स्यात अथद्वादशगावोदक्षिणाः स्युः तासांत्रयोदशोवरः स्यात अथवाचतुर्विंशति
र्गावोदक्षिणाः स्युः तासांपंचविंशोवरःस्यात आधानस्यप्रथमायामिष्टौदक्षिणालंभेप्रजापतेर्भागोस्यूर्जस्वानिति
मंत्रेउहोभवतिधन्विभाष्यकारमतेतत्पक्षेऊर्गसीत्यस्यस्थानेत्रिगवमसीत्यूहः षड्गवमसीतिवाद्वादशगवम
सीतिवा द्वितीयायामिष्टौदक्षिणालंभेपूर्वेष्टिवत तृतीयायामिष्टौदक्षिणालंभेवरोसीत्यूहः अथप्रथमारंभा
र्थंदर्शपूर्णमासपूर्णमासयोराग्नयपक्षेस्याःपक्षोअप्रागन्वारंभणीयेष्टिर्भवति तस्यांलीपुरुषोगावो
दक्षिणास्यात तत्रदक्षिणालंभेऊर्गसीत्यस्यस्थानेमिथुनमसीत्यूहः प्रजापतिंत्वयासमक्षेत्स्यादिमंत्रेष्व
न्वाहार्यपदस्थानेगावोद्रूहोनभवति कस्मात यज्ञद्रुकर्मणामाहोयश्वांतेदक्षिणाभवेत आग्नागएवांहि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

४ मातर्यंयदून्यकृतमारिमानयासमिधावयर्दे॰ सर्वतस्पमजमहेसाहेमितत्तीयां आहवनीयमुपतिष्ठेतत्रपोऽग्याच्च
चारिषद्॰ रसेनसमग१९ स्त्र हिपयस्वानग्नआगमंतमासंठ॰ स्तेजवर्च्चसेतिमंत्रेण एतस्य वेष्ठीनां ब्रह्मत्वमुक्तं अग्नी
थो येषेष्ठिषु विशेष उच्यते अग्नीनामाधानेष्टिषु ऊर्ध्वकं पश्चकयजुषोपविशेत् समिधश्चाहवनीये प्रक्षेपेत् चा
तुःप्रस्यपच्चहविःप्राशनंकुर्वन्नुत्तरित्स्यजुषोपविशेत् एवंधानेज्यस्माह अथाग्न्याधेयस्यदक्षिणा उच्यते यज
मानो ब्रह्मणे धेनुंदद्यात् अध्वर्यवे अग्निपदवाग्यमश्वादिकं होत्रेतिस्तोधेनः ब्रह्मणेतिस्तोवत्सरीः अध्वर्यवेत्री
नन्डुहः उद्गातुः सोमगानप्रसेउ अग्नीत्रीननडुहः आग्नीध्राय प्रथमवंयस्कोगां ब्रह्मादिभ्यो अग्न्याभ्यां युक्तं र
थं कुर्ताकुंडलेच्चंदद्यात् अग्न्यादित्रयं सर्वसाधारणं ब्रह्मादिभ्यो धेनुमग्निपदं च दद्यात् एवं शांडिल्यस्माह ए
तस्मते धेधैन्वादि हूयं सर्वसाधारणं धन्विमतेअग्न्याधेयस्य दक्षिणाः अग्निस्त्वमिमते धानेऽजप्यमतेवा उष्ट्रुश्च रा०
प्राशने दक्षिणा इति अथाधानेष्ठीनां दक्षिणा उच्यते आधानस्य प्रथमायामिष्टौ धेनुमनड्वाहं वत्सतरीवस्त्र ५

तरमजं हरणीपात्रं दद्यात् उत्तरयोरिष्ट्योर्धेन्वादि च तुष्टयं दद्यात् अथवाजसनेयकं विधानमुच्यते धन्विमते षड् गावः वरः
सि समो दक्षिणापक्षे तरेणरइष्टिषु दक्षिणाः अग्न्याधेयस्य धयस्यस्य रत्नग्निस्वामिनं सेष्टिकस्याग्न्याधानस्य षट् रस्ति
णाः स्युः तासां समोवरः स्यात् अथ द्वादश गावो दक्षिणाः स्युः तासां त्रयोदशो वरः स्यात् अथ वा चतुर्विंशति
र्गावो दक्षिणाः स्युः तासां पंचविंशो वरः स्यात् आधानस्य प्रथमायामिष्टौ दक्षिणालंभे प्रजापतेर्भागो स्यूर्जस्वानिति
मंत्रे ऊहो भवति धन्विभाष्यकारमतेतत्र पक्षे ऊर्ग्यसीत्यस्य स्थाने त्रिगवमसीत्यूहः षड्गवमसीति वा द्वादशगवम
सीति वा द्वितीयायामिष्टौ दक्षिणालंभे पूर्ववत् तृतीयायामिष्टौ दक्षिणालंभे वरोऽसीत्यूहः अथ प्रथमारंभा
रंभार्थं दर्शपूर्णमासपूर्णमासयोराग्नेयपुरोडाशः पक्षोश्च प्रागन्वारंभणीयेष्टिर्भवति तस्यां ली पुरुषो गावो
दक्षिणा स्यात् तत्र दक्षिणालंभे ऊर्ग्यसीत्यस्य स्थाने मिथुनमसीत्यूहः प्रजापतिं त्वया समक्षेत्स्यादि मंत्रेष्व
न्वाहार्यपदस्थाने गावेदरूहो न भवति कस्मात् यच्छ्रुतं कर्मणा माहोयम्भां ते दक्षिणा भवेत् आमागावस्यादि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

६ तीर्थयद् गार्यं तदुच्यते इति कास्नापनवचनात् यजुषोपवेशनादयः सर्वं प्रकृतिवत् आग्रयणेष्टौ वत्सः प्रथमजो दक्षि
णेति विशेषः तत्र दक्षिणालंभे ऊर्णामौलस्य स्थाने प्रथमजत्वेन स्त्रियज्ञे प्रत्यक्तम प्रथमजत्वेन यजुषोपवेशनादयः
सर्वं प्रकृतिवत् ततः सद्यः पक्षे एणपौर्णमासेष्टिः तत्र ब्रह्मत्वं सर्वं तत् इति वैश्वदेवपर्वसमाप्तिः अथ वरुणप्रघास
पर्वणि तेन च फाल्गुन्यां प्रारंभपक्षे आषाढ्यां भवति चैत्र्यां प्रारंभपक्षे श्रावण्यां वैशाख्यां प्रारंभपक्षे भाद्रपद्यां त
त्र ब्रह्मवरणं वरुणप्रघासपर्वणि हयस्थे तत्र प्रतइति विशेषः पशुहविर्यज्ञेषु वेदेः नारे प्रदेशे कर्मकर
णार्थं ब्रह्मणे आह वनीयं दर्वेण सर्वरः यजुषोपवेशनं अध्वर्यो वेदिं परिग्रहीष्यावः इति प्रैषः ततो
ब्रह्मा सवितृप्रसूतो हविर्धानी प्रासूतं भूर्भुवः स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुषं मिति प्रेक्षते वेदिमानानन्तरं महावेदः
संबंध यज्ञहरणं कारिष्य इति दक्षिणावेदिं दक्षिणतो यजुषोपविश्य ततः अध्वर्युरेव राजवेदिः प्रतिप्रस्थातर्दक्षि
णा ततो अध्वर्यु रेवाह ब्रह्मन् उत्तरवेदिं परिग्रहीष्यावः इति ततो ब्रह्मा सवितृप्रसूतो उत्तरवेदिं परिगृह्णी एत०
६

तं भूर्भुवः स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुषं मिति प्रेक्षते ततः चात्वालस्य निकाहरणकाले अध्वर्युणा सह गत्वा अग्निप्रणयनकाले
परिलिखितेन प्रतिप्रस्थातुः पुनरागत्य सोत्तरवेदेः दक्षिणत आहवनीयमभिमुखउपविशेत् एतदेवपूर्वध्वि
कं कर्म द्वितीये ह्नि अग्नीप्रणीषमानो दक्षिणतः समीपस्थो ब्रह्मा अनुगच्छेत् यदा तस्मिन्काले अध्वर्युः प्रैष
प्रयात् ब्रह्मन्नेकस्याग्नेः पर्यग्निं धीति तदा ब्रह्मा तस्य नाहवीनीयात् भस्मगृहीत्वोत्तरस्याः वेदेः दक्षिणादं नादा र
न्यकर्षन् प्रांचोगच्छेन्नुदिवेसमाप्तिं यावत् एकाग्नौ हेदि सतः एकेन भस्मगृहीत्वा वेदिमध्याद्दारस्य कार्षन् प्रां
चो गच्छेत् यावद्दत्तं तस्य भस्मो स्थाय वेद्योः पश्चिमेन गत्वा स्थाने स्थाप्यमानयोरग्न्यो दक्षिणतस्तूष्णीमुपवि
शेत् ततो ध्वर्यो ब्रह्मन्नुत्तरपरिग्रहे परिग्रहीष्यावः इति प्रैषः ततो ब्रह्मा सवितृप्रसूतो वा उत्तरो परिग्रहेषु परि
गृह्णीतं भूर्भुवः स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुषमिति प्रेक्षते ततो अध्वर्य्वे ब्रह्मन् विष्णो प्रोक्षिष्यावः इति प्रैषः
ततो ब्रह्मा सवितृप्रसूतो विष्णो प्रासूतं भूर्भुवः स्वर्बृहस्पति ब्रह्माहं मानुषं मिति प्रेक्षते ततो ब्रह्मन्वाहिबा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

७ प्रोक्तं भूर्भुवः स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुषस्तु मितिप्रैषेण इत्यादि दक्षिणालंभ कर्गपीस्य स्थाने धेनुरस्तीति विशे
षः ततो ब्रह्मासनस्य स्थाप्यावशति प्रैषः ततो ब्रह्मा देवस वितर तत्र इत्यादि नु प्रतिष्ठ तमिति ब्रह्मणो नु ज्ञायाकु
द्दः वाजिन मन्त्रैः एवं कुर्वीत यजुषोपवेशनाद्यन्यत्सर्वं प्रकृतिवत् मधाद्यालब्धम्य धार्थं गच्छस्तु ब्रह्मा अस्मा
च्छाद्यालस्य च पूर्वेणाग्रदेशो न गच्छेत् क्षिपत्येवं घोषा वालस्य च पश्चिमेन प्रदेशो न गच्छेत् एवं मध्येषोहय
माने ब्रह्मा उदक मध्ये दक्षिणतस्तिष्ठेत एवं मध्ये षो पमापायामु दके स्मा लात्रिरभ्युदेहस्तं त्रं एवं मध्य
मिनु पुराणि चेदरपि निचुंपुणावेदे वेदैव कृतमेनो पापि षमवं मच्चे मत्यक तंपुरुरावणो देवकृषस्या
हीतिमंत्रेण अभ्युक्षणानंतरम् आदिसोपस्थानं कुर्वीत इदं पं तम मस्य रीत्या दिनामंत्रेणस्य त्रिदाधानेन्द्र
हिवनीयोपस्थानांतं सर्वे कुर्युः वरुणप्रघासेषु ब्रह्मत्वं मुक्तं अथ साकमेधेषु ब्रह्मत्वमुच्यते तेच स्म॰
फाल्गुन्या मार्ग कृतेकाजिकया भवति चैत्र्या मांश्मेषा र्गशीर्ष्यै वैशाख्यारंभे पौष्यां तत्र पौर्णमास्यां प्रात ७

मध्यं दिन सायं कालेषु इष्टित्रयं भवति तत्र प्रातरग्नये नीकवते इष्टाहं पस्सरेल्लेव मादिवरणं मध्याह्ने मरुद्भ्यः सां
तपनेभ्य इष्टाहं पस्सरस्त्वेव मादिवरणं सायं मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्य इष्टाहं पस्सरस्त्वेव मादिवरणं गृहमेधाय
त्रेनु प्राशित्रावदानं तिस्रस्विष्टिषु इथकु पृथकु अन्वाहार्यं दक्षिणा यजुषोपवेशनाद्यन्य सर्वं प्रकृतिवत् गृहमे
धीयकर्मणि रात्रौ दुग्धौदनं यथेष्टं ब्रह्मा प्राश्नीयात् ततो ब्रह्मा यजमानं ब्रूयात् प्रश्न तमनेकारय स्तु हितास्त्र
लंकृता भवतेस्य मासान्न हि वक्षार्थं भ्रमात् भिषहवोपयेत इति प्रैषः प्रेषाः इति प्रथमदिनकृत्यं अथ द्वि
तीयेह्नि पूर्वाह्णे आहवनीये हविर्होमः तत्र ब्रह्मा दक्षिणत उपविश्य न ऋषभस्य शब्दे जाते अध्वर्युराहवनी
ये तीर्थे दनं जुहोति ऋषभं स्वस्म कुर्वति ब्रह्मा जुहुधीति ब्रूयात् ऋषभो दक्षिणा अथ क्रीडिनेष्टिः तत्र क्रीडि
भ्यादिस्वेष्टिभ्याम् अहं पस्सरदति ब्रह्मवरणं अन्वाहार्यं दक्षिणा यजुषोपवेशनाद्यन्यत्सर्वं प्रकृतिवत् अथ
महाहविः तत्र महाहविर्बाहं पस्से तत्र भपति इत्यादि ब्रह्मवरणं यजुषोपवेशनं आहवनीयात्पुरस्तो

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

८ देकोत्तरां वेदिर्भवति तस्मात्स्रुवयजुर्हरणकाले उत्तरवेदेर्दक्षिणतो यजुषोपवेशनं चात्वालान्तिकाहरणकाले अध्व
र्युणा सह गत्वा अग्नीध्रा विलिखितेत्वाले अध्वर्युणा सह स्वस्थाने पुनरागत्याहवनीयउपवेशनं ततो अग्नेः
प्रणयने तत्र ब्रह्मणानुगमनं उत्तरवेद्यामग्नौ निधीयमाने उत्तरवेदेर्बहिः स्रुत्वामुपवेशनं दक्षिणतोग्नेर्मार्ग
पीत्यस्य स्थाने ज्ञभोपास्तः अन्यत्सर्वं प्रकृतिवत् इति महाहविः अथ पित्र्येष्टिः प्राचा परीहं भवति अस्या
दक्षिणाग्निराहवनीयवत् भवति अस्यां दक्षिणादिक् प्राची प्रतीची दक्षिणा उत्तरा प्रतीची प्राची उदीची एवं दि
शो विपर्यासाज्ञेयः आहवनीयस्य पुरस्तात् ब्रह्मवरणोपि त्वया यज्ञनाहं यस्य तत्र अग्नेः पत इति ततो ब्रह्मा उत्थायाहव
नीयं दक्षिणेन गत्वा दक्षिणाग्निं दक्षिणेन गत्वा दक्षिणाग्नेः पश्चात्प्राङ्मुख उपविशति तत्र तृणं निरस्यनोपवेश
नादि पूर्ववत् तूष्णीं कुर्यात् एवमन्यत्रापि तस्मात्तरतो यजमानः प्राङ्मुखः पूर्ववत् उपविशेत् यज्ञोपवीतिनं प्राचीना
वीतिनमध्वर्युमनुपश्चात्कुर्वीत पूर्ववत् प्रणीताप्रणयनं हविः प्रोक्षणं सर्वपरिग्रहोत्तरपरिग्रहे ध्यावर्हिः ग्र०

प्रोक्षणा सानिधिनी समिधानुमंत्रणेषु तु मिति मंत्रेणानुमंत्रयेत अत्र सर्वानुमंत्रणं लुप्यते अस्याइष्टेर्हविषां ग्रहणं
करिस्रुव्रहस्ताश्शालाया दक्षिणया द्वारा प्रविश्य निर्वापदेशस्य पश्चात् प्राङ्मुख उपविशेत् प्राव्यंगुलि प्रोत्ताल मोक्ष
भोतिनियनेकते दक्षिणाग्ने दक्षिणे प्रदेशे कटादिना परिवृते गृहे वेदिं कृत्वा दक्षिणाग्निं प्रणयत्यध्वर्युः तत्र ब्रह्मा
तमनुगत्वा अग्नौ स्थाप्यमाने पश्चात्प्राङ्मुख उपविशेत् अस्या वेदेः स्तंबयजुर्हरिष्यस्त पश्चात्प्राङ्मुख उपविश
त अस्या आज्यभागयोर्हुतयोर्दक्षिणाग्निं दक्षिणेन गत्वा वेदेः पुरस्तात्प्रत्यङ्मुख उपविशेद्यजमानश्च स्वि
ष्टकृति हुते यथामार्गेणागतं तेनैव गत्वा वेदेः पश्चात्प्राङ्मुखो ब्रह्मयजमानावुपविशेतां ब्रह्मा प्राशित्रमाह
तमुपल्लाय प्रक्षिपेत् यथास्वमवदाय आद्यं तदा प्राप्या उपउपस्पृशेत इडां च प्रतिगत्वा प्रायाय उपस्पृश्याध्व
र्यवे प्रयच्छेत् तूष्णीं मार्जनं तूष्णीं अन्वाहार्यालंभनं प्रतिग्रहश्च अथ येषां वेदेः परिषेचने कृते दक्षिणाग्निं द
क्षिणेन गत्वा आहवनीयमुपतिष्ठेरन् सर्वे स्वे यन्ते दक्षिणाग्निमुत्तरेण गत्वा हवनीयमुपतिष्ठेरन् उपस्थाने मंत्र

Indira Gandhi National Centre for the Arts

९ माह अस्तंनमीमदंतह्रीतिप्रथमाञ्जकू लसंदर्शं लावयंमवुवन्नंदिषीमहि प्रञ्जनंदणेवंधुरस्कृताया पिवशा अनुयोजा
न्विद्रंते हरीरतिद्विताया ञ्जकू उपांशुम्एतह्रीगिरद्वृतिरतीयाञ्जकू आभिसिर्स्पिन्नीयि रूपतिष्ठेतरन्नि सर्थ्यः त
स्मिन्नेवस्थाने स्थितागार्हपत्यमीत्तमाणा उपतिष्ठेरन् मनोन्वाहुवामहे नाराशंसेन सोमेन पितृणां च मन्मभिः
पुनः पितरो मनोदात्तदैवोजनोजीवंव्रातं सचेमत्वान एतु मनः पुनः क्रत्वे दक्षाय जीवसे ज्योक्च सूर्यं दृशे रोयमिति अग्न
ग्निरुपतिष्ठेरन् तस्मिन्नेवस्थाने स्थिताप्रणीतदक्षिणाग्निमुपतिष्ठेकृत्यानश्वत्रेस्त्रामुवदेसेकयाऋचा ततो यथो
तमार्गेसेतस्यैवदक्षिणाग्नेः पश्चात्प्राङ्मुखउपविशेत् ब्रह्माप्येकालेव्याहृतिभिःप्रायश्चित्तंजुहुयात् समिदाधा
नमुपस्थानं च तूष्णीं कुर्यात् अन्यत्सर्वं विधिना समापयेत् पित्र्येष्टिः समाप्ता अथ त्रैयंबका उच्यन्ते तेनैत्रेयं
वक दैवताकाअपूपा द्विहोमाभवंति तत्र तत्र लवणं ब्रह्मादक्षिणाग्नेर्दक्षिणतउदङ्मुख आसीत तत्र ए ल० ९
वं------------ यजमानान् अत्रोपवेशनानुमंत्रणादिपूर्ववत् स्त्री भवति कपाली हुत्वा ततः द

क्षिणाग्नेरंगारमादाय अपूपान्पर्यवउदीच्यां दिशि चतुष्पथे गच्छेयुः तत्र ब्रह्मा अपूपानां हूयमानेनाग्नेस्तन्त्रासीत ति
ष्ठेदिति कांडिल्यः अपूपानां होमे कृते पर्वतिष्ठं तो जपेयुः अवांबरुद्रमदिमह्यवदेवं त्र्यंबकं यथा नः श्रेयसस्क
रद्यथा नो वसीयसस्करद्यथा नः पशुमतस्करद्यथा नो व्यवसाययात् भेषजमसि भेषजं गवेऽश्वाय पुरुषाय भेषजं सु
गं मेषाय मेष्यै सुभेषजं यथासदिति मंत्रं ततो ये पुरोडाशाम्मूषकोत्करे अवगृह्य तस्मिन्स्थाने अपउपस्पृशेयुः
शिवा नः शंतमा भव सुमृडीका सरस्वति मा ते व्योम संदृशः इति मंत्रेण ततः पुनरागत्य यजमानस्य उत्तरपो त्रा
दयः एकैकमपूपं गृहीत्वा अग्निं प्रदक्षिणं त्रिः परिगच्छेयुः तत्र ब्रह्मा अग्निं परिगच्छन् जपेत् त्र्यंबकं यजामहे
सुगंधिं पुष्टिवर्धनं उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतादिति मंत्रं अग्नेर्दक्षिणतस्तिष्ठन्मंत्रं जपेदि
ति कांडिल्यः ततः पुत्रादयो अपूपानाकाशे ऊर्ध्वं प्रक्षिपेयुः ततो ब्रह्मा काको प्रक्षिप्तानाम् अपूपानां मध्ये एक
मपूपं स्वहस्ते गृहीत्वा यजमानस्य पुत्रादिरूपः स्यात् तस्मै प्रयच्छेत् अथवा तस्यैव पाणौ स्थित मपूपमालित ततः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

पुत्रादयस्तेनैव प्रकारेण प्रदक्षिणमग्निं त्रिः परिगच्छेयुः ततोऽध्वर्युर्वर्हिषा दावदूपानावधीयात्तत्र सर्वे उपस्थानं कु
र्युः एषोऽहमागतो नावसेन परोप्रजावतो नीहि कतिथाः पिता कह स्योदवत नयन्तो मित्रिभिर्मन्त्रेण मन्त्रान्तेऽथ
र्तुकारस्ताता व दूपर्यावस्त्वे स्यागाः स्युः ततः शन्नो देवीरित्येकयाप्स्ववाच्छ्रपः स्पृष्ट्वाकाशो निबद्धं नष्टपानन
वलोकयन्तः पुनरागच्छेयुः ततः पौर्णमासेष्टिः तत्र ब्रह्मत्वमुक्तं इति पाकमेधेषु ब्रह्मत्वमुक्तं अथ शुनासी
रीयपर्वणस्तुरीयं पर्व उच्यते। तच्च फाल्गुन्यां भवति तत्र ब्रह्मवरणं शुनासीरीयपर्वणाहे यक्ष्ये इत्यादि दक्षिण
लंभेऽकुर्गलो व्यवस्थानेऽसौ राजन्यमसीति विशेषः सीरगवमसीति वा तुषाग्रवमसीति वा सीरं हलं वुहारे
वेटारे म हा ... द्वलीवर्दो यजुषोपवेशनाद्यन्यत्सर्वं प्रकृतिवत् इति शुनासीरीये ब्रह्मत्वमुक्तं चातुर्मास्यानि
यमानानि अथ पशुबन्धेषु ब्रह्मत्वमुच्यते पशुश्चावश्यम्भावात् एषा उक्तकालेषु भवति तत्र पूर्वेद्युर्वेदिस्पन्वारं ब्र० १०
भणीयेष्टिराग्नावैष्णवी वा स्यात् तयोर्ब्रह्मत्वमुक्तं अथ यजनीयेऽहनि पशुबन्धः तत्र ब्रह्मवरणं निरू

पशुबन्धेनाहं यक्ष्ये इत्यादि यजुषोपवेशनं कृत्वोरुविष्णो वितिमन्त्रेण स्रुवाहुतिः होष्यत्सु ब्रह्माहवनीयेत्तत्समीमु
पविशेत् रूपकृते दक्षिणतस्त्वासीत पुनः स्वस्थाने आसीत ततः उत्तरवेदिस्तां च यजुः हि? व्यतल ब्रह्मा
दक्षिणतो भ्रमणं निधीयमानेऽग्नौ दक्षिणतो यजुषोपविशेत् सर्वपरिग्रहः चात्वालगमनं अध्वर्युणा सह पुनरा
गत्याहवनीयेऽउपविशेत् अग्निप्रणयने दक्षिणतोऽनुगमनं निधीयमानेऽग्नौ दक्षिणतो वर्हिर्विदि तत्समीपे उपवेश
नं प्रणीताप्रणयनाद्यन्यत्सर्वं प्रकृतेरिव वपाहोमकृते दंडादि चात्वाले दक्षिणालंभने ऊर्गसीत्यस्य स्थाने पशु
रसीति विशेषः पशुवदानहोमे दक्षिणतस्त्वासीत रूपेण मिश्रं च गत्वा चात्वाले मार्जनं कुर्यात् इदमापः प्रवहता वद्यं च
मलं च यत्साभिदुद्रोहानृतं यच्छेपे अभीरुणम् आपो मा तस्मादेनसः पवमानश्च मुञ्चतु इति तासां नु विष्यतो निर्मार्मुञ्चामि ... पर्याणि
मर्वरुणहतानि मंथिमप्यपद्ये शास्त्रवत्स्मादेव किल्बिषात् ... मित्रियानस्त्रा पर्तुषधयः संतु दुर्मित्रिया स्त

Indira Gandhi National Centre for the Arts

स्मै संतु योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इति मंत्रेण ततो यथार्थं गच्छेत् अथ यपत्नु पुरोडाशेन कर्म करिष्यन्नु दक्षिणतस्तूष्णीमु
११ मुपविशेत् महार्थमात्तं पुरोडाशमालभ्य ब्रूयास्माग्ने तु यत्प्राशितं तदिति सतं उ पुरोडाशमिडामात्तं तामालभ्य मंत्र
ब्रूयादिति धन्विभाष्यमतं सर्वपशूनां पत्नीसंयाजेषु गत्वा दक्षिणतस्त्वासीत सवनीयस्य पशोरिति गौतमः न सव
नीयस्य नवान्येषां पशूनामिति शांडिल्यः हृदयशूलं निखनेत् तस्मिन्नप उपस्पृश्य धाम्नोधाम्नो राजन्नितो वरुण
नो मुंच यदापो अघ्न्या वरुणेति शपामहे ततो वरुण नो मुंचस्व सुमित्रिया न आप ओषधयः संतु दुर्मित्रियास्तस्मै सं
तु योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इति मंत्रेण अत ऊर्ध्वमवभृथ निचुंपुणेत्युत्तरेणाहवनीयोपस्थानांतं सर्वक
र्म कुर्युः दक्षिणोपस्थानवर्जं होमं जुहोति होमे दक्षिणतस्त्वासीत यदि पशोरेकस्य होमान्कुर्युस्तदा दक्षिणतस्त्वासीत प
शोत्रहलमुक्तं अथ सौत्रामण्यामुच्यते तत्र स्वर्वमेदः पशुर्भवति तत्र ब्रह्मत्वं निरूढपशुवत् ततस्त्वादिले साम०
शोत्रहलमुक्तं ... वसोः स्पर्जमिति विशेषः यजुषोपवे १९
ष्टिर्भवति तत्र प्रजापतेर्भागोऽस्य ऊर्जस्वानिति मंत्रपदे ऊर्गसि स्वपस्थाने

श्नां दान्यत्सर्वं प्रकृतिवत् ततस्त्रिपशुर्भवति तत्र ब्रह्मवरणं त्रिपशुनाहं पस्येदस्पारि यजुषोपवेशनं ततः स्वराक्र
यः तत्र गत्वासीत क्रीतायां त्वस्यानेस्त्रासीत एवमुराकर्मस्तुपर्वेषु प्रत्यह ब्रह्मा दक्षिणतो गत्वा गत्वासीत ए पा
हुतौ तत्स्त्रीमुपवेशनं उत्तरदक्षिणाविद्योः स्तबयजुर्हरिष्यन्दक्षिणतो यजुषोपवेशनं चात्वाले गमनं अध्वर्युणा
सौत्रामण्यां हृत्योरग्न्योः प्रणयनं कुर्वंति तयोरनुगमनं कत्वा ब्रह्मा दक्षिणतस्त्वासीत ततः प्रणीताप्रणयनादि
षु ब्रह्मत्वं प्रकृतिवत् सवितृप्रसूतो वः प्रणायम्ह० सवि० तः सर्वपरिग्रहं परिगृहाणम्ह० सवितृप्रसूता बृहरोप
ग्रहौ परिगृह्णातं म्ह० सवितृप्रसूता विधौ प्रोक्षतं सवितृप्रसूतो बर्हिषौ प्रोक्षतामिति विशेषः ततो हविरनुम
त्रणं सामिधेनीरनुमंत्रणं वपाहोमे कतेइदमापः शिवा वालेमार्जनं ब्रह्मा सवितृप्रसूतः हवं दद्यात् अश्विनस्य हस्य
प्राणभक्षं भक्षयेत यमश्विना नमुचेरासुरादधि सरस्वत्यसुनोदिंद्रियेणोमं तं शुक्रं मधुमंतमिंदुं सोमं रा
जानमिह भक्षयामीति मंत्रेण प्रतिप्रस्थीतयोरग्न्योर्मध्ये दक्षिणमन्यु परिश्रितासोस्थितायांकुंभ्यांतडाग

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

१२ षेचा सिच्यमानेषु सर्वे स्त्रियेरुपस्थानं कुर्युः पत्नेपवित्रमर्चिष्यग्नेविततमंतरं ब्रह्मतेन पुनीहि मेति मंत्रेण ततः सर्वे पांचा
लाले मार्जनं ततः पशुपुरोडाशेन कर्मकरिष्य स्रुतः स्त्रीमुपवेशनं प्राशित्रमतःणं प्रजापतेर्भागो स्यूर्जस्वानिति मंत्र
पत्ते गोर सीस स्वस्थाने त्र यत्निंशद्वानुप्रिक्षुतउउवधेनुरस्यूर्जमयि धेहीति विशेषः प्रश्नः स्विष्टकृद्योगास्त्र्वेष
दिव पाशेषेण सर्वे यजमानमभिषिंचयुस्तदा ब्रह्मा स्वस्थानादुच्छायातिप्रणीतावर्णीस्त्रतरेणाभिषिचुन द्रंग
लाध पुण्यं पत्रेषितो बृहद्विद्रायगायत्रेत्यस्यामेविच्चत्वारि पंचशानानि सामानि गायेत तेषु पदोपपदायस्तोभंत त
यथा सोत्वाहिन्वाति धाइतोइभीताइभाइः इति सामाघस्तोभः बृहद्विद्रायाउग्मया१ता२ योता२ इति प्रथमः पादः
ततः सामाघस्तोभः महतोवृत्राउ हांता१ ना२ माता मा२म इति द्वितीयः पादः ततः सामाघस्तोभः येनज्योतिरज
नस्ह उतोवा १ हुर२ः इति तृतीयः पादः ततः सामाघस्तोभः देवं देवायाउ जाग्रे१ वीरा२ इति चतुर्थः पादः ततः सोवा ह्म०
हिन्वति धाइताइभोइः ताइइभा२३४ ओहोवा इति सामांत्यस्तोभः येः ऋवर्वस्यैरे ४५ इति निधनं १ एवं द्वितीये १२

साम्नि सोत्वारिणतिधाइतो१ इभी२ः तोइभीरः इति सामाघस्तोभः ततो बृहद्विद्रायेति प्रथमः पादः ततः सामाघस्तो
भः ततो महतोवृत्रेति द्वितीयः पादः ततः सामाघस्तोभः ततो येनज्योतिरिति तृतीयः पादः ततः सामाघः स्तोभः
ततो देवं देवायेति चतुर्थः पादः ततः सोत्वारिणविधाइताइभीउः ता२ इभा२३४ होवा इति सामांत्यस्तोभः ऋविद्व
षे२३४५ इति निधनं २ एवं तृतीये साम्नि सोत्वा ततह्रहोइतो१ इभीर२ः ताइभीर२ः इति सामाघस्तोभः ततो
बृहद्विद्रायेति प्रथमः पादः ततः सामाघस्तोभः ततो महतो वृत्रेति द्वितीयः पादः ततः सामाघस्तोभः त
तो येनज्योतीरिति तृतीयः पादः ततः सामाघस्तोभः ततो देवं देवायेति चतुर्थः पादः ततः सोत्वातत ह्रहोइ
ताइ पस्यम्नवसे २३४५ इति निधनं ३ एवं चतुर्थे साम्नि सोत्वाशिशातिधाइता१ इभी२ः ताइभीरः इति सामाघः
स्तोभः तोउ ता२इभा २३४ ओहोवा इति सामांत्यस्तोभः ४ ततो बृहद्विद्रायेति प्रथमः पादः ततः सामाघस्तोभः
ततो महतो वृत्रेति द्वितीयः पादः ततः सोत्वाशिशतिधाइताइभीउः ता२इभा२३४ ओहोवा इति सामांत्य

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

१३ स्तोभः स्रवपे २ ३ ४ ५ इति निधनं ४ सर्वेत्विजः सहनानानि धनानि गायंतो यजमानस्य कम् इति मालभेरन् संजित्ये।
विजित्यै संजित्यै जित्या इति यथाक्रमं तत्रियस्य निधनानि भवंति संपुष्ट्यै विपुष्ट्यै संपुष्ट्यै पुष्ट्या इति यथाक्रमं वैरूप
स्य निधनानि भवंति वेदेह सौत्रामण्यो भवतः कौकिलीचरकाच तत्र कौकिल्यां सामगानं चरकायां न ततः स्विष्टकृद्या
गः तत्र स्वस्थाने गत्वा सीते प्राशित्रभक्षणं पश्चिराभक्षणं मार्जनं पत्नीसंयाजान्तं गमनं ततो विघोष्यालस्य च
पूर्वेणाग्नीध्रं पुण्यासामगायति प्रेषितो ब्रह्मा हाबोहावइस्यवैमध्यसामगायेत् सर्वेषां निधनपाठः एवमनर्हमा
गे सामगानं उदर्कांत एवमेव सामगानं ततो वभृथेष्टिः तत्रोदकमध्ये दक्षिणतस्तिष्ठेत् ततो वभृथान्निवृत्तिपुण्य
सम्मुस्तरणप्रभृति समिदाधानांतं सर्वं कुर्युः ततस्त्रावृदिश्लेष्टिर्भवति तत्रत्र ब्रह्मत्वं प्रकृतेष्टिवत् वत्सस्यमाता द
क्षिणा इति विशेषः ततो वायोधसः पशुर्भवति तत्र ब्रह्मत्वं निरूढपशुवत् इति सौत्रामण्यां ब्रह्मत्वमुक्तं इति राम॰
सौत्रिपाठिरामेश्वरसूनुना दीक्षिततरणमकृतेन नानाभाइ द्वितीयनाम्ना कृतापस्तहविर्यज्ञसंस्थापद्धतिः समाप्ता १३

अथ सप्तसोमसंस्थासु ब्रह्मत्वमुच्यते तत्रादौ ब्रह्मा महस्नोवोच इति मंत्रेण सोमप्रवाकान्निमंत्रणांश्चं नादिदानं च
कुर्यात् तदानीमेव महेभ्य उदंडे वदेवोदेवमेकितिगत्वा हरेगत्वा विहाय देशं सास्यामिति मंत्रं जपेत् वहानामासीति द
वयजनस्य द्वारदेशं गत्वोत्तरेवेधंतमाक्रम्य दक्षिणं वेधंत मीक्षमाणः प्राचीनावीति पितरोमरीति मंत्रं जपेत् पत्नी
शालाविदेह स्याग्निस्थाभिनः उत्तरवेद्यभावात् ततश्चंद्रमामे ब्रह्मेति वरणं ततोऽर्हणापुत्रेवासंसेसादिस्माति मधु
पर्कविधिर्भवति तत्र यश सोमहो सीति मंत्रेण मधुपर्कं त्रिः पिबेत् तूष्णीं चतुर्थी मातारुद्राणामिति मंत्रेण
गोरनुमंत्रणं भवति गौरिति त्रिः प्रोक्ते मुंचगामिति ब्रूयात् कलौ गोवधस्य निषेधात् इति मधुपर्कविधिः समाप्तः
ततश्चंद्रमामे ब्रह्मासमेदेवयजनं दक्षिणस्फोकिदत्तमिति प्रतिवचनं आहवनीये प्रणीतौ तूष्णीमुपवेशनं त
तोऽपराह्णे ततः संस्थानतो दीक्षणीयेष्टिर्भवति तत्र एवं प्राग्वंशशालां प्रविश्य यजुषोपवेशनादि सर्वं प्रक
तेष्टिवत् यदिशादितः स्यात् तुल्यतरादीक्षणीयामारभ्य सर्वाइउत्र्यारभेत नान्यथा दीक्षणीयेष्टौ प

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

१४ मामायांयजमानस्यदीक्षाकर्मपर्यंतमासीत यदाध्वर्युर्यजमानस्यदीक्षितवाचंयच्छेतिप्रैषेणवाग्यमनंकारयेत्तदा
ब्रह्मायथार्थंगच्छेत बुर्दप्राग्रणापंमरणाकरिष्यास्तुब्रह्मात्सीमुपविशेत यत्रबुधंस्मृतेषुयथार्थंगच्छेत अथद्वि
तीयेह्निआप्यायनीयेष्टिर्भवति तत्रयजुषोपवेशनादिसर्वंप्रक्रमेष्टिवत आप्यायनीयेष्टौसमाप्तायांपूर्वयाद्वारानिः
क्रम्यपत्नीशालायाः पूर्वप्रदेशेतिष्ठेत्सोमक्रयण्यागोः पदाभिहोमंपर्यंतं पदहोमकृतेसोमवहनशकटमुत्तरे
णगत्वायत्रसोमक्रयंकरिष्यतितत्रब्रह्मातूष्णीमुपविशेत अथवापदहोमात्प्राक्शकटंदक्षिणेनगत्वासोमक्रय
देशेतूष्णीमुपविशेत यदिशकटमुत्तरेणगत्वाब्रह्माउपविष्टः स्यात्तदाक्रीतेसोमेपश्चिमदेशंप्राप्तेनगत्वाप्राङ्मुख
स्तिष्ठेत अध्वर्युर्वाब्रह्माणोयेनसोमंनीत्वाशकटेस्थापयेयुः ततोब्रह्मासोमंपश्चिमेनसव्यदेशंगत्वायजमा
नस्यसोमस्यपश्चाद्गच्छेत यदिशकटंदक्षिणेनगत्वोपविष्टः स्यात्तदाक्रीतेसोमेपूर्वदेशंगत्वाप्रत्यङ्मुखस्तिष्ठेत अ स्म०
ध्वर्यवोब्रह्माणःपश्चिमेनसोमंनीत्वाशकटेस्थापयेयुः ततोब्रह्मासोमंपूर्वेणसव्यदेशंगत्वायजमानस्यसोम १४

स्यपश्चात् प्राङ्मुखःशकटेवर्तमानेयस्याःशालायाःपार्श्वेनगतः स्यात्तत्पार्श्वेनैवप्रत्यङ्मुखःशकटमपिगच्छेत अनडुहि
विमुक्तेशकटस्यपत्नीशालापार्श्वांतरेणदक्षिणतोगत्वातिष्ठेत सोमस्यावहरणपर्यंतं यदादीक्षिताब्रह्मास्यात्
पत्नीशालायांप्रवेश्यमानेसोममनुप्रविश्यदाहवनीयेनसहसोमस्यव्यवायमकुर्वन् यदिव्यवायशंकास्यात्तदा
दक्षिणद्वारापिहूतःप्रविशेत यदिब्रह्मादीक्षितः स्यात्तदाहवनीयस्यांतरेणवेदेः पश्चिमेनगच्छेत एषब्रह्मणोदी
क्षितस्यसंचरः अनंतरमातिथ्यामिष्टिमारभंते यच्चनवनीतसोमेआतिथ्यामारभेरन् तदासोमनिकटेएकंब्रा
ह्मणंस्थापयित्वातिथ्यायांगच्छेत तस्यांयजुषोपवेशनादिसमिदाधानांतोविधिःसर्वत्रविशेषस्तूच्यते इडांतेता
नूनप्त्रंमानुंप्रम्भंयत्रअपेयुःऋतान्ब्रह्मायजमानश्चहविरसिवैश्वानरमनाधृष्टमनाधृष्यंदेवानामोजो
नभिशस्त्यभिशस्तिपाअनभिशस्तेन्यमंजसासत्यमुपगेषंस्वितेमाधा इतिमंत्रेण ततोअपःस्पृष्ट्वाअध्व
र्युणाप्रेषितोब्रह्मावत्सोणवदुहसोमंविधिवत्कुर्यात ततःसामंहिरण्येनांतर्धायमिन्वन्तोयुः सर्वेऽप्यु

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

२५ रमुष्टेदेवसोमाप्यायतामिंद्रायैकधनविद आनुभ्यमिंद्रः प्यायतामात्वमिंद्राय प्यायस्वाप्याययास्मान्सखीन्स
न्यामेधयास्वस्तितिदेवसोमसुत्यामुदृचमशीयेतिमंत्रेण नयासां स्पर्शः ततः सर्वेकाशयपेप्रस्तरे दक्षिणस्या
णीनुतानान्कृतास्मान्नीचान्कृत्वा निह्नुवीरन् एष्टाराय एष्टावामा निवेषिम गार्हपत्यतो दक्षिणतो दिवेनमः
पृथिव्या इति मंत्रेण निह्नवनं नाम द्यावापृथिव्योर्नमस्कारः अस्मात्कर्मण उर्ध्वमुपसदिष्टिर्भवति तत्र ब्रह्मत
माति दृष्टिवत तस्यां पूर्वोक्तेनैव प्रकारेण सर्वे सोमाभिमर्शन निह्नवने कुर्युः एवं ब्रह्मण्याह्वाने सर्वत्र दक्षिण
तस्मिन्तिष्ठेत् अथापराह्णे उपसदिष्टिः तत्र ब्रह्मत्वं पूर्ववत् तत्रार्थविशेषः अपराह्णे सस्याः पाणाय उक्ता नाम्नुदे
क्षिणा नीचाः एवं कर्तव्याः पसद्धोमे हुते समाप्ते तिजानीयात् प्रवर्ग्यवतियज्ञे उपसदिष्टिः सर्वः प्रवर्ग्यो भवति
तत्र वर्मस्य दीप्ति कालेष्य तस्मागाह्पस्य गवातस्य दक्षिणतो यजुषोपविशेत यदि पत्नी शालायां बहिः प्रवर्ग्यः २५
स्यात्तदा दक्षिणाग्निमुत्तरेण बहिः शाला वर्मस्य दक्षिणतो यजुषोपविशेत दक्षिणाग्निमुत्तरेण पद्धिर तद्धनि

मंतं अध्वर्युणा ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्याम इत्युक्ते सवितृप्रसूतो वृहस्पतिर्ब्रह्मा भूर्भुवः स्वः बृहस्पति ब्रह्मा मानुष नु
मित्यनुमंत्रयेत अध्वर्युणा हविते वर्म इत्युक्ते सति अध्वर्युर्वर्मो देवानामित्यादि यमनुवाकं ब्रूयात्तेनानुवाकं
नतिष्ठेतो वर्म भवेत्तैरन्तु ब्रह्मा ब्रह्मायजमानस्य होमार्थनीय मानेवर्मयेनमार्गेण गतं तेनैवानुगच्छेत्
ब्रह्मा जपेहि आत्मा वादक्षिणेध्रकपर्वादे वानया इहस्वाहा कृतस्य वर्मस्य मधोः पिवतमश्विनेति मंत्रे उ
आवयेत्सात्मावितेवर्मदक्षिणतउपविश्यजपेदश्विनावर्म पातमहर्ष्यानमहर्दिवाभिरूतिभिस्त्राय णे
नमो द्यावापृथिवीभ्यामिति मंत्रं वर्मे हुते ब्रह्मायजमानं वाचयेत् पातामश्विना वर्मम नुद्यावापृथिवी अमं
साताभिहे वरातयः स्वाहेति मंत्रं ब्रह्मा तत्त्विस्तुप ह्वयते द्वाहु तेन कस्य प्राणभक्षं भक्षयेन्मधुहुतमिंद्रत
मेग्नौवश्याम देतेच वर्मनतिस्त्वमाहिंसीरितिमंत्रेण यदि सत्रस्य तदा पजमानाउपहृयध्वमिति प्रार्थ
नावचनं कार्यं अनेन प्रकारेण मध्याह्ने काले प्रातः काले च प्रवर्ग्या पसदः कुर्यात अग्नीषोमीयदिव

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

१६ सास्वीर्हि महावेदेः सर्वे यजुर्हरणं करिष्यन्स्तु ब्रह्मा दक्षिणतो यजुषोपविशेत बहिर्वेदि यजुषोत्र विशादित्यग्निस्थापिमनः
ततः सर्वग्रहानुमंत्रणं अग्निया चाग्वाली विशिवित पश्चार्धे गच्छेत उत्तरवेदिं प्रतिमृत्तिकाप्रक्षेपं करिष्यन्तु ब्रह्मा दक्षिणा
तस्तस्मीमुपविशेत मृत्तिकाप्रक्षेपे ब्रह्माय श्चार्धे गच्छेत अथाग्निचयने ब्रह्मत्वमुच्यते तत्राग्निचयने दीक्षणीया
याः प्राकृपातिव्रान्होमान्होष्यन्तु ब्रह्मा दक्षिणतो यजुषोपविशेत तेषु हुतेषु उखार्थं मृत्तिकानीयमानामनुगच्छे
त उखानां मन्थनार्थं पात्रे स्मोस्याधमानायां मृत्तिकायां दक्षिणतस्त्रासितो कृतायामुखायां पश्चार्धं गच्छेत पत्नीका
लायामाहवनीयस्यायतनमिष्टकाभिः करिष्यन्तु दक्षिणतो यजुषोपविशेत तस्मिन्नाहवनीये प्रमत्ताश्चिते उखानिधा
नस्य तामासंदीम् निर्ऋतिरिदनाकारदकाञ्चारंयं प्रतिनीयमानां ब्रह्मानुगच्छेत अरत्नि प्रायश्चमानानां दक्षिणतः
प्लावा स्थापितास्वपः स्पृष्ट्वावलोकनमकुर्वन्पुनरागच्छेत अग्निक्षेत्रप्रलोमरस्तेन विकर्षणं करिष्यन्तु तत्र प्रीत्या रामु०
दिवी अस्यवापनं करिष्यन्तु ब्रह्मा दक्षिणतस्तस्मीमुपविशेत अथ घोषादिभिः पहूचितीः प्रत्यागस्ते तावनमानीयाणीय १६

मानानेऽब्रनुगच्छेत चित्यश्चायनार्थाय दुकाः तासां नीयमानानां सम्पाः तस्याद्दक्षिणतः स्थित्वा सर्वास्तु स्थापितास्वदक्षि
णस्य यजु सदक्षिणतः स्वेनि षीयजुषोपविशेत लोकं पृणास्तु स्थापयमानास्तु तस्मिन्नुदेशे एकं ब्रह्मणं ब्रह्मत्वकर
णार्थं सुपविश्य पश्चार्धं गच्छेत एवं सर्वासु चितिषु लोकं पृणामिष्टकाः तासु न देशे स्थापितेषु एवं यानं जपन्नाह उ
तामिष्टकाप्रणयनादि विधिं पर्वास्तु चितिषु ब्रह्मा कुर्यात् अग्निचयनस्य प्रान्तरा ऊर्ध्वं निमज्य क विकर्षणानि साचि
तकर्माणि करिष्यन्तु गत्वागत्वासीत एतदंतमग्निचयनस्य ब्रह्मत्वं अथाग्नीषोमीयेष्टौ ब्रह्मत्वमुच्यते उत्तरवेद्यां
रुवानीयमानां सप्तमाग्नीध्रे ब्रह्मानुगच्छेत निधीयमानानां दक्षिणतः स्थित्वा परिषिच्यमानेषु सर्वपात्रेषु ब्रह्मा
पः स्पृष्ट्वा अथ धूपादिभिः सहाहवनीयं प्रत्यागत्यासौ उत्तरवेद्यां प्रणीयमानमग्निं ब्रह्मा प्रतिप्रस्थं जपन्ननुगच्छेत आ
प्रतिरथमाम्नः शिशान अध्याय अग्निचितिनासित रायां प्रविश्य आग्नीध्रात्तस्मीमनुगच्छेत नाध्यायमपः उ
त्तरवेद्यास्यापमानस्याग्नेर्दक्षिणतः सरस्वत्यःपितृभ्यो महावेद्यां बहिर्दक्षिणतो यजुषोपविशेत ततः अग्ला

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

२७ दूर्यश्चो होमकाले तद्दक्षिणतस्त्रासीत एकस्य योर्ध्वं हविर्धानसंज्ञके द्वे शकटे प्रणीयमाने ब्रह्मानुगच्छेत् कटादिनाम
र्वत आच्छाद्यमानयोः शकटयोर्महावेदेर्दक्षिणतस्त्रासीत दुर्वर्युर्यपयेत ततो ब्रह्मा यथार्थं गच्छेत् तस्मिन्नेवाप
नेउत्तरपरिग्रहानुमंत्रणं इध्मानुमंत्रणं बर्हिरनुमंत्रणं स्वगाकोमो वेणो ध्यास्व ब्रह्माने प्रादापमादुच्चायत्तरा
र देदि पूर्वेणा गत्वा चात्वालोकरावं तरेणा वेदिमा क्रामेन्मा दाशिशिथिरेति मंत्रेण यदि दीक्षितो ब्रह्मा स्यात्तदा तस्मादा
सनादुच्छायोत्तरवेदिपश्चिमेनोद्दर्च्य देशं गत्वा चात्वालस्य पश्चिमे पेमादाशिशिथिरेति मंत्रं जपेत् अतऊर्ध्वं सवनमुख
यद्धोक्रमणानुक्तं तत्र ब्रह्मा तूष्णीं कुर्यात् कर्मणि मंत्ररहितं ततः यथागतं प्रत्यागत्य सोमक्रीत्यापेनमार्जे
णसोमस्त्रानीतः स्यात्तेनगत्वा पत्नीशालायां प्रविश्याध्वर्युप्रभृतीनां दक्षिणेनोत्तरेण वा गत्वा पूर्वेणाहवनीयं द
क्षिणातिक्रम्य तत्स्थानमुपविशेत् यदि ब्रह्मा दीक्षितः स्यात्तदोत्तरेणाहवनीयं पश्चिमेन वेदिं दक्षिणातिक्रम्य तत्स्था
मुपविशेत् अध्वर्युणा राजानं हरेति प्रोक्ते ब्रह्मा प्रणीयमानस्याग्नेः पूर्वेण सोमस्य कर्त्विजे प्रत्या ०७

ध्वर्युप्रभृतीन्यामतो गत्वा सोमस्यमादायतानागच्छतोनुगच्छेत् यदि पत्नीशालायां न विजानाति णान प्रविष्टः स्यात्
यदि तत्तिजउत्तरेण प्रविष्टः स्यात्तदा यथागतं तथातान प्रदक्षिणं प्रणीयमानमग्निं परीत्य सोममादायानुग
च्छेत् यद्यन्येन मार्गेण ब्रह्मा आगतः स्यात्ततोन्येन मार्गेण प्रो मोनीतः सदा ब्रह्माराणा मार्जलसोममादद्यात ना
न्येन राजाहरणमकुर्वतोपि ब्रह्मणएतौ द्वे गमनपक्षौ भवतः तात्त्रस व्यं परीत्य कः पक्षः यद्यतमग्निं परीत्याप
र आग्नीध्रीये आहुतिद्वय होमकाले ब्रह्मा दक्षिणतस्त्रासीतेति त्रिधानं जप्यः त्रिष्टुविति शांडिल्यः ततस्त्रामग्नीध्रीय
स्यात्तरेण सोममादयानिवनीयमानानि ब्रह्मानुगच्छेत् हविर्धानमध्ये सोमस्त्राज्यप्रुच प्रावेशितेषु हविर्धान
स्य पश्चिमेन गत्वा दक्षिणाहारबाहोः पुरस्ताद्रस्नुवो पयजुषोपविशेदिति गौतमः हविर्धानस्य पूर्वेणा गत्वा दक्षिणा
सहारबाहो पुरस्तादुरस्नुवो पयजुषा पविशेदिति शांडिल्यायनः ततो ग्नीषोमीयः पशुर्भवति तत्र प्रधान मंत्र
णं बर्हिरनुमंत्रणं रविरनुमंत्रणं वपाहोमांते हविर्धानस्य पश्चिमेन पूर्वेण वा येनागतं तेनैवाद वेदं शंगत्वा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

१८ धावाले मार्जनमिदं मापः इति मंत्रेण ततउत्करे एष ब्रह्मणःपाद्धानं तत्र दक्षिणतस्तिष्ठेत् ततोग्नीषोमीयस्य पशुपुरोडाशे
नकर्मकरिष्यन्हूहविर्द्धानस्य पश्चिमेन एवेणवागत्वा दक्षिणस्य द्वारबाहोः पुरस्तात्स्त्रीमुपविशेत् ततःप्रणी
तानुमंत्रणे हविरनुमंत्रणे प्राशित्रभक्षणे इडाप्राशनकाले ब्राह्मणहेनपुरोडाशमालभ्य ब्रूयात्साक्षंतुपशाखि
ब्धंतदिति मंत्रेण इडां आहृतां मंत्रेणालभनं एवंसंधल्मिमंते ततः पशुपुरोडाशेडाभक्षः मार्जनं पश्चिमभक्षः
मार्जनं प्रस्थानीयानुमंत्रणं सर्वप्रायश्चित्तहोमः पत्नीहोमः इत्यग्नीषोमीयः पशुः समाप्तः ततोमहावेदेः
परितोनीयमानानामेववसतीवरीषु यदि दीक्षितो ब्रह्मा स्यात्तदा वेदेर्बहिर्दक्षिणतो गत्वातिष्ठेत् वसतीवरीः परिह
रणपर्यंतं आग्नीध्रीये सोमं नीयमानं ब्रह्मानुगच्छेत् आपयांश्यायमानस्य दक्षिणतः स्थित्वाप्यायितः
सोमे यथार्थं गच्छेत् यदि ब्रह्मादीक्षितस्यात्तदाग्नीध्रीये शयनं कुर्यात् एष ब्रह्मणःपाद्धाने दक्षिणतस्तिष्ठेत्सं राम॰
ग्नीषोमीयस्यापररात्रे सवनीयस्या... ग्रहाच्चतो अध्वर्य्वादीन् आग्नीध्रीयमग्निं च एवंरूपश्चिमेन १८

वागत्वा ब्रह्मा दक्षिणतो यजुष्योपविशेत् गृहीतेष्वाज्येषु ब्रह्मा किंचिन्महावेदेरंगत्वा तस्मिन्नेव देशे अध्वर्य्वादीनग्नी
ग्निं च वामतो गत्वानुगच्छेत् यदि तान् एवं तेन गत्वोपविष्टः स्यात् यदि ब्रह्मा तान् पश्चिमेन गत्वोपविष्टः स्यात्तदा
अध्वर्य्वादीन् जिन्वन्दक्षिणेन परीत्यानुगच्छेत् हविर्द्धाने आज्येषु प्रविशत्सु हविर्द्धानं पश्चिमेन एवेणवाग
त्वा दक्षिणस्य द्वारबाहोः पुरस्तादुदङ्मुखस्तत्र उपविशेत् आज्यानां ग्रहणं करिष्यमाणेषु ब्रह्मा हविर्द्धा
नस्य पूर्वदेशे उपविशेदिति शांडिल्यः नेवाग्नीध्रीये अध्वर्युणा प्रेषितो ब्रह्मा वाग्यमनं कुर्यात् प्रातरनुवाकस्य
प्रथमायास्त्वचो निर्वचनपर्यंतं अथवा प्रातरनुवाकस्य परिधानीयायास्त्वचो निर्वचनपर्यंतं अथवा पा०.श्वेत
पर्यग्निहोमपर्यंतं अथवा बहिष्पवमानस्य समाप्तिपर्यंतं इध्मानुमंत्रणं बर्हिरनुमंत्रणं एष ब्रह्मणःपाद्धा
नेदक्षिणतस्तिष्ठेत् प्रणीतानुमंत्रणं बर्हिरनुमंत्रणं ब्रह्मान्नरुपाकाले तस्मिन्वेदेरक्रमणं कर्या स्वस्यान्ते
आसीत ब्रह्मा यदि हविर्द्धानस्य पूर्वेणागत्वोपविष्टः स्यात्तदा पांश्वतयमीग्रहो होष्य... उदंचे देशं गत्वा तिष्ठ

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

१९ त्स्वव्यवायार्थं पृषदीत्तिनोब्रह्मास्यात यदिदीत्तितस्तत्रैवासीत नैवुतस्यव्यवायोस्ति यूहहोमे कृते स्वस्थाने आसीत बहिष्पवमानार्थं निःसर्पत्स्वब्रह्माप्रतिहर्त्तारमन्वारभेत प्रतिहर्त्ता होमे कृते ब्रह्मबिकुरतिस्यैमिति च प्रहरूं होमो नुद्याणात हुत्वा ब्रह्मा हमिति मंत्रं जपेत योधतोम्य इति तृणं निरसनं आस्ताव प्राप्य प्रस्तोतुर्दक्षिणतः उदङ्मुखो यज्ञोपवि
पविशेत ततः प्रस्तोत्रा ब्रह्मन्स्तोष्याम: प्रशास्तरित्युक्ते सति ब्रह्मा बहिष्पवमानादीनि स्तोत्राण्यतिरिक्तस्तोत्रपर्यन्तानि त्रयस्त्रिंशत्स्तोत्राणि देवः सवितः सोमं भागे मंत्रैः क्रमेण पृथक्पृथगनुमंत्रयेत तत्रादौ बहिष्पवमानस्तोत्रमनुमंत्रयेत रश्मिरसि क्षयाय त्वा क्षयं जिन्वसवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तुतेति मंत्रेण अथवा सर्वत्र सवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तुतेति स्वस्थाने तत्र भूर्भुवः स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुषं तु मिति नहधिकं कुर्यात् ओंकारं वा बहिष्पवमानस्तते न काले वाग्यमनं बहिष्पवमानस्तोत्रे कृते स्वस्थाने गत्वासीत ततः सवनीयः पशुर्भवति तत्र हविरनुमंत्रणं सामिधेनीरनुमंत्रणं सामिधेनीरनुमंत्रणं वपाहोमांते इदमापइति मार्जनं ततः रमाउ रामः
१९

सीसादिभिर्मंत्रैराहवनीयादीनधिस्थानुपस्थापलदस: पश्चिमद्वार बाहुः तत्स्य द्वारोस्यइति मंत्रेण संमज्य मासासन्ताम मिति प्रविशेत दक्षिणेनौदुंबरीं गत्वा सदसोदक्षिणार्द्धे उदङ्मुखः प्रस्तोतुरग्निमुखोयज्ञोपवीतोपविशेत ततः सवनीयपशुपुरोडाशेनक मर्ककरिष्यस्तु ब्रह्माहोतृमैत्रावरुणाधिस्मावंतरेणपूर्वद्वारा निष्क्रम्य हविर्धानस्यपाप्तिमेन पूर्वेण वागत्वा दक्षिणस्य द्वारबाहो: पुरस्तात्तस्मीमुपविशेत आग्नीध्रभक्षान्ते च्याउग्नीदित्युक्ते पूर्वद्वारेण सदः प्रविश्य ब्रह्मा स्वस्थाने आसीत इडोपह्वाने कृते इडाभक्षणं मार्जनं ततः सवनमुखीयभक्षे सर्वत्र वषट्कर्तुर्भक्षमनुवषट्कर्त्तारं एष स्थ एवेनद स्पवेदेवेतिहि रूप भक्षयेत ऊर्ध्वं इति प्राणाभिमर्शनाद्यायनांते वाजिनभक्षः त्वक्षिते पहव मिष्या प्राणाभक्षं भक्षयेत पर्क्षरेतइति अवधि गृहीनाराशंस समस्तानां आप्यायनं ब्रह्मन्स्तोष्यामः प्रशास्तरित्युक्ते प्रथमाज्यस्तोत्रस्यानुमंत्रणं प्रेतिरसिधर्मणे त्वा धर्मं जिन्वसवितृप्रसूता बृहस्पतयेस्तुतेति मंत्रेण सर्वत्र स्तोत्रशस्त्रे योर्ब्रह्मा वाग्यमनं कुर्यात अनुब्रहीत्युच्यमाने पुरोनुवाक्याप्रि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

२० श्रुत्वा होत्रा वषट्कारेण तेन ब्रह्मा वाचं विसृजेत् ततो द्वितीयनाराशंसभक्षः नाप्यायनं ततो द्वितीयाज्यस्तोत्रस्यानुमं
त्रणं अग्निरिरिर्विश्वेदेवा इदं जिन्व सवितः प्रसूता बृहस्पतये स्तुतेति ततः एवमुक्त्वेत्यं द्विति छंदोभक्षः नाप्या
यनं ततस्तृतीयाज्यस्तोत्रस्यानुमंत्रणं संधिरसि सृतेरिमा यवां तारिदं जिन्व सवितः प्रसूता बृहस्पतये स्तुतेति
ततः एवं वछंदोभक्षः नाप्यायनं ततश्चतुर्थाज्यस्तोत्रस्यानुमंत्रणं प्रतिधिरसि पृथिव्यै त्वा पृथिवीं जिन्व सवि
तृ प्रसूता बृहस्पतये स्तुतेति ततः एवं वछंदोभक्षः नाप्यायनं सवनसमाप्तौ प्रशास्त्रा प्रयत्ने स्फ्क्ते ब्रह्मा सद
सः पश्चिमद्वारेण निष्क्रम्य आग्नीध्रीयं पश्चिमेन वा हविर्धानमस्त्रं कुर्यात् इति ध्रुवः सवनं समाप्ते अथ धाना
लौकिकावेतर एतत्स्रीवेषा क्रमणं कृत्वा प्रतिः सवनं प्रियस्यानुपस्थापयेत् दक्षिणाद्वै यजुषो पविशेत् तत
तो ब्रह्मा सदसः पूर्वद्वारेण निष्क्रम्य हविर्धानं पूर्वेण पश्चिमेन वा गत्वा दक्षिणस्य द्वारबाहोः पुरस्तादासीत प रा०
वमानार्थिनः सर्पेत् प्रतिहर्ताऽन्वारभेत प्रस्तोता वहिः प्रदोमः ब्रह्मा हं मितिजपः त्रिणा निरूपनं सदसि प्रस्तोता २०

रं प्रति यजुषोपवेशनं ततो माध्यंदिन पवमानस्यानुमंत्रणं विष्टंभोसि वृष्ट्यै त्वा वृष्टिं जिन्व सवितः प्रसूता बृहस्प
तये स्तुतेति ततः सवनीयपशुपुरोडाशानकर्म करिष्यक्षु ब्रह्मा हविर्धानस्य पुरस्तात् स्तीर्णमुपविशेत हवि
रनुमंत्रणं प्राशित्रभक्षणं अपाग्नी दिस्फक्ते ब्रह्मा सदसि गत्वा दक्षिणाद्वै आसीनां पुरोडाशभक्षः मा
जेनं ततः सवनमुखीयचमसभक्षः ब्रह्मा सर्वत्र वषट्कर्तुरनुभक्षं भक्षयेत् वषट्कर्ताऽरं च स्वायंनाइत
वेत्स्पेद विदुस्पतितिष्टुप छंदस इति विशेषः ततः प्राणानिमर्दनाप्याप्यायनांतकार्यं ततो दक्षिणा प्रतिग्रहः
तत्रारोग्यं प्रतिग्रहमंत्रः देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि वरुणो
वो नयतु रुद्राद्दक्षिणा सूर्यगस्त्वाभिरमतस्थ मशीयवयाः इति भक्षपात्रे यो मह्यं प्रतिगृह्णीते कोऽदात्
कस्मा अदात् कामोऽदात् कामायादात् कामो दाता कामः प्रतिगृहीता कामः समुद्रमाविशत् कामेन त्वा प्र
तिगृह्णामि कामैतत्ते इति ततोऽश्वप्रतिग्रहे एकवचनेनोहः देवस्य त्वे त्यादि पुरस्तात् अप वरुणस्त्वेति अति

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

२१ ग्रहमंत्रः वरुणाप्राश्नमिति देवता निर्देशः तेनाम्न तत्वमिति कइति मपिति धीपरिष्टाज्जपः तत्र कामे षत्सति वि
शेषः ततो भवदश्वतः प्रतिग्रहः तत्र च विश्वेभ्यतः तेनेति विशेषः ततोऽश्ववडहीन प्रतिग्रहः तत्र प्रजापतये
रथं तेनेति विशेषः ततो जप्रतिग्रहे अश्वादीनां साम्या पुंलिंगनोहः गवां तत्र रुद्रा इत्यादि मार्ग दक्षिणा इति विशे
षः देवस्यत्वेत्यादि एकवचनेन मंत्रपाठः तत्राग्नये अजं तेनेति पुंलिंगवचनेनोहः क इदमिति मंत्रे कद्म
कस्मा अदादिति कामेष तेइ तिच विशेषः ततोऽश्वी नाम जवस्तु लिंगे कवचनेनोहः देवस्य त्वेत्यादि प्रतिगृ
ह्णामि अश्वेन स्तोनपति प्रादादतं मांवस्यकुर्षणेन मो विश्वजनस्य त्वा मा यभुंजति मामा हिंसी र्वहणा देसा
दित्यद्रे अविं तेनेति विशेषः एकक्रतौ व्रीहियवानां तिलमाषाणां च समाप्ति न प्रतिग्रहः तत्र व्रीहियवप्रति
ग्रहे पुंलिंगबहुवचनेनोहः देवस्यत्वेत्यादि प्रजापतये व्रीहियवांस्तिरीति विशेषः तिलमाषप्रतिग्रहेऽप्ये रामः
वमेव तत्र रुद्राय तथे तिलमाषांस्तेरीति विशेषः ततो नाराशंसमसरेण वैस्तेपितामहीति मंत्रविशेषः संतप २१

पांसी सापायनं ततोऽयं तरसो त्रस्यानुमंत्रणं प्रावोस्यं नैतारर्जिन्व पवित्रप्रसृ ताबृहस्पतये स्तुतेति ततः श
स्त्र ततो नाराशंसस्य भद्रणमोदेतीति नाप्यायनं ततो वामदेव्यस्तोत्रस्यानुमंत्रणं अन्वाधिराक्षेवाराविं
जिन्वद्यविट्प्रस्ट ताबृहस्पतिये स्तुतेति ततः शस्त्र ततश्छिद्रपुछं दसाच्चमसभक्षः ततस्तृतीयपव स्यानु
मंत्रणं उशिना विवर्धे भ्यस्वावस्तेजिन्वस्वित प्रासताबृहस्पतये स्तुतेति ततः शस्त्रं ततश्छिद्रपुछं द
साच्चमसभक्षः ततश्चतुर्थस्यानुमंत्रणं प्रकेतोषि हद्भ्यस्वाह द्वां जिन्वस्वित प्रसह ताबृहस्पतये स्त
तेति ततः शस्त्रं ततश्छिद्रपुछं दसाच्चमसभक्षः ततः प्रथमामापर्तिस्फक्रैसदसो परहारिणानि प्रस्य
बहिर्वेदि मंत्रं कुर्यात् इति माध्यंदिनसवनं समाप्तं अथ तृतीयसवनं कलाधिस्यानुपस्थापपद
सियजुषोपवेशनं प्रातः सवनवत् ततो हविर्धानस्य पुरस्तादासीत ततो अन्वारंभादित्य इति यजुषोप
वेशनांतं प्रातः सवनवत् तत आर्भवपवमान स्यानुमंत्राणां प्रलन्तो शामः प्रेणलोकेत्रलोक्

२२ तिरस्कारिलत्पदवादिस्वां जिन्व सावित्रप्र पता बृहस्पतये स्तुतेति ततः स्ववनीयपशुनापुरोडाशेन च कर्म करिष्य स्तब्रह्मा
हविर्धानस्य पुरस्तादासीत अग्नीध्रीयस्फल वहासादक्षिणतः स्वस्थानमासीत ततः सवनमुखीयभक्षः तत्रमं
त्र उपगच्छदत्तस्य हः आप्यायस्व समेतामदचोदिरूक्ताप्यायनं ततोपराह्णे हविर्धानं प्रविश्य स्वचमसाधस्ताद्देकं पिंड
त्रीन्वा निदध्याद्त्रपितर इति मंत्रेण तत इडाप्राशने मार्जनं ततः शाकला नाराशंसभक्षादिप्रमाणा ब्रह्माप्रति मंत्रप
तामीदं मे तेति ततानभावेनाम सः तत्र काव्यसोपितृमितिमंत्रविशेषः नाप्यायनं ततो यज्ञोपवीती कृत्वा स्वान्
मंत्रणं नृजो पिपिन्वस्यापि इदं जिन्व सवितः प्र पता बृहस्पतये स्तुतेति ततो जगच्छंद इति च्छेदो भक्षः अनुयाजा
न्होतानुकालहविर्धानस्य पुरस्तादासीत अध्यानीयानुमंत्रणं ततः सदसि आगस होत्रा हारियोजनस्य वषट्
कारकृते ब्रह्मा परस्य पात्रमपाहारानिष्क्रम्य जपस्मामहीति प्रमरवीस्यादिस्यमनु प्रतिष्ठेत अस्तमितं तथा उ
र्यपश्वं अग्नआयाहि आहवनीयं हुत्वा पाप्यमिति स्वाहेति च द्रोणकलशाहुतानभयहीतासमुपहूता भक्षितो

नरति ब्रूयात् तत उन्नेतरं नेतुरुपह्वयस्वेति स्वाहारियोजनस्यं तत्स्याद्मंत्रणादिरुक्ताय वोगेधिस्वनेविप्रतिपद्य उ तेषु
भस्मांते देवकृतस्येत्यादिभिर्मंत्रैरेकाष्टकाकलान्माहवनीये प्रतिपेत् ततश्चात्वाले दर्भस्तद्मसस्वसमीपे तथे वि
स्यास्तुधीते सवमध्यजपेत् मधुनंतमिति पाणिमुपजिघ्रेत् शम च्चरस्य दंवचमसे मिनयेत् कामकामपिलमा
समावर्तयेत ऊर्जि स्फरापि पोणीं निदधीत प्राणस्यो मेति मुखेन्प्राणानाभिमृशेत् आसीध्रीयंगत्वाद्दिभक्षं न
त्यपेद समुपहूय दधिक्रावाइति ततः पत्नीसंयाजकाले ब्रह्माद्क्षिणतआसीत ततः प्रायश्चित्तहोमः भूः स्वाहेति गा
र्हपत्ये भुवः स्वाहेत्याग्नीध्रीये स्वः स्वाहेत्याहवनीये भूर्भुवः स्वः स्वाहेति त्रिषु च हुत्वा कर्माण्ततः कार्येषु प्रायश्चित्तानि
ति अवभृथप्राप्तमार्गा तकाले निधनगानं अवभृथेष्टिकाले दक्षिणत स्थित इष्टि पत्नीनां अवभृथ यनिचुं पृणस्या
दिना मज्जनं मार्जनं च उदयमित्यादिसमुपतिष्ठेत प्राणीता विमोकानंतरमाहवनीयसमिदाधानं अपोस्वपा
मिस्कन्ध्यानं शाला द्वार्ये स्रुवाहुतिकाले दक्षिणतआसीत अथोदयनीयेष्टिः तत्र प्रायणीयावद्ब्रह्मत्वं ततः प

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

२७ यस्यांषिः तत्रापि प्रायणी यावद्धस्त्वं तत उदवसानीयेष्टिः तत्रापि प्रायणी यावत् उदवसानीयान्तावेदर्णो हुतिहोमे यज
दक्षिणात् आज्यात् इतिस्मार्त्ते पाठिरामोदरमनुनादीतितराम कस्मिन्नाम्ना नारदहृतीयनाम्नाक्रतादिहोमसं
स्थः सोमे ब्रह्मत्वपद्धतिः अथाग्निष्टोमे ब्रह्मत्वमुच्यते तत्र महन्मेवोचद्रस्यायुदवसानीयान्त ब्रह्मत्वमग्निष्टोमव
द्भवति विशेषस्तूच्यते अग्निष्टोमस्तोत्रान्ते उक्थ्येति षोडशिस्तोत्रं भवति तत्र ब्रह्मस्तोत्रामरस्यके ब्रह्मा षोडशि
स्तोत्रमनुमंत्रयेत अभिजिदासयुक्तग्रावद्रायस्ते दृजिन्वपवित प्रसस्ताव यन ततिति स्पनद्रस्य वृत्यैं दृ
हृदति समभरणं नाध्यायनं प्राणाभिमर्शनादि अत्यग्निष्टोमस्य ब्रह्मत्वे समाप्ते अथोक्थ्यस्य ब्रह्मत्वमुच्यते
तत्र महन्मेवोवद्रस्यायुदवसानीयान्तं ब्रह्मत्वमग्निष्टोमवद्भवति विशेषस्तूच्यते अग्निष्टोमस्तोत्रान्ते ब्रह्मा प्रज्ञा
तस्तोत्रमनुमंत्रयेत तेतुरसिप्रजाम्यदृक्षा प्रजाजिन्व सविर् प्रसस्ता बृहस्पतये स्तुततिति ततो जगच्छंदस इति च
समभरणं प्राणाभिमर्शनादि नाध्यायनं ततो ब्रह्माद्वितीयस्तोत्रमनुमंत्रयेत रेवद्रस्योमधान्याः जिन्व

समभरणं प्राणाभिमर्शनादि नाध्यायनं ततो ब्रह्मा तृतीयं यो
म्पवित प्रसस्ता बृहस्पतये स्तुततिति ततो जगच्छंदस इति च
तस्तोत्रमनुमंत्रयेत सिन्धुम्यसोपञ्जिन्व सवित प्रसस्ता बृहस्पतये स्तुततिति अथ षोडशिनि ब्रह्मत्वमुच्यते तत्र मह
म समभरणं प्राणाभिमर्शनादि नाध्यायनं ४ उक्थ्यस्य ब्रह्मत्वं समाप्तं अथ षोडशिनि ब्रह्मत्वमुच्यते तत्र मह
न्मेवोचद्रस्यायुदवसानीयान्तं ब्रह्मत्वमुक्थ्यवत् भवति विशेषस्तूच्यते तृतीयस्य स्तोत्रान्ते सदसो पश्चाद्धाम
निष्क्रम्य पातमतिप्रसन्नाधिष्ण्योपस्थानं कृत्वा हुतादुहुसंमार्जनादि यजुषोपवेशनान्तं कुर्यात् ततो ब्रह्म
स्तोत्रामरस्यके ब्रह्मा षोडशिस्तोत्रमनुमंत्रयेत अभिजिदसि तिष्ठतीति मंत्रेण ततः स्पनद्रस्य वृत्यैं द्रा
हृदति च समभरणं प्राणाभिमर्शनादि नाध्यायनं षोडशिनो ब्रह्मत्वं समाप्तं अथातिरात्रस्य ब्रह्मत्वमुच्यते
तत्र महन्मेवोचद्रस्यायुदवसानीयान्तं ब्रह्मत्वं षोडशिवद्भवति विशेषस्तूच्यते षोडशिस्तोत्रान्ते प्रातमतिप्रसन्न
धिष्ण्योपस्थानं कृत्वा हुतादुहुसंमार्जनादि यजुषोपवेशनान्तं कुर्यात् ततः प्रथमपर्यायस्य प्रथमस्तो

२४ त्रमनुमंत्रयेत अधिपतिरसि प्राणाय त्वा प्राणं जिन्व सवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तुतेति ततः रूपेन रसवेस्यानुष्टुप्छं
दसइति चमसभक्षः नाप्यायनं प्राणाभिमर्शनादि ततः प्रथमपर्यायस्य द्वितीयं स्तोत्रमनुमंत्रयेत धरुणो
स्यपानाय त्वापानं जिन्व सवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तुतेति अनुष्टुप्छंदसइति चमसभक्षः प्राणाभिमर्शना
दि नाप्यायनं ततः प्रथमपर्यायस्य तृतीयं स्तोत्रमनुमंत्रयेत सं॰ सर्पोसि वर्चसे त्वा वर्चो जिन्व सवि॰ तृप्र
सूता बृहस्पतये स्तुतेति अनुष्टुप्छंदसइति चमसभक्षः प्राणाभिमर्शनादि नाप्यायनं ततः प्रथमपर्या
यस्य चतुर्थं स्तोत्रमनुमंत्रयेत वयोधा असि श्रोत्राय त्वा श्रोत्रं जिन्व सवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तुतेति अनुष्टु
प्छंदसइति चमसभक्षः प्राणाभिमर्शनादि नाप्यायनं त्रिषु रात्रिपर्यायेषु प्रथमः पर्यायः समाप्तः
अथ द्वितीयरात्रिपर्यायस्य ब्रह्मत्वमुच्यते तत्र पातमिति समस्तधिष्ण्योपस्थानं कृत्वा द्वारबाहुसंमार्जनादि राम॰
यजुषोपवेशनांतं कुर्यात् ततो द्वितीयपर्यायस्य प्रथमं स्तोत्रमनुमंत्रयेत निरुद्धोसि निरुद्धे त्वा त्रिवृतं जिन्व २४

सवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तुतेति अनुष्टुप्छंदसइति चमसभक्षः प्राणाभिमर्शनादि नाप्यायनं ततो द्वितीयप
र्यायस्य चतुर्थं स्तोत्रमनुमंत्रयेत अनुर्देस्यनुवद्देशानुद्दें जिन्व सवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तुतेति अनुष्टुप्
छंदसइति चमसभक्षः प्राणाभिमर्शनादि नाप्यायनं द्वितीयरात्रिपर्यायः समाप्तः अथ तृतीयरात्रिपर्या
यस्य ब्रह्मत्वमुच्यते तत्रपातमिति समस्तधिष्ण्योपस्थानं कृत्वा द्वारबाहुसंमार्जनादि यजुषोपवेशनांतं कुर्या
त ततस्तृतीयपर्यायस्य प्रथमं स्तोत्रमनुमंत्रयेत निरोहोसि निरोहाय त्वा निरोहं जिन्व सवितृप्रसूता ताबृ
हस्पतये स्तुतेति अनुष्टुप्छंदसइति चमसभक्षः प्राणाभिमर्शनादि नाप्यायनं ततस्तृतीयपर्यायस्य द्वि
तीयं स्तोत्रमनुमंत्रयेत सं॰ रोहोसि सं॰ रोहाय त्वा सं॰ रोहं जिन्व सवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तुतेति अ
नुष्टुप्छंदसइति चमसभक्षः प्राणाभिमर्शनादि नाप्यायनं ततस्तृतीयपर्यायस्य तृतीयं स्तोत्रमनु
मंत्रयेत प्ररोहोसि प्ररोहाय त्वा प्ररोहं जिन्व सवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तुतेति अनुष्टुप्छंदसइति

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

२५ मसमस्तः प्राणाभिमर्शनादि नाप्यायनं ततस्तृतीयपर्यायस्य हितीयं स्तोत्रं मनुमंत्रयेत म(रोहो)सि(रोहायत्वास(
रोहं जिन्वसवितः प्रसव तावत् हस्पतये स्तुतेति अनुष्टुप्छंदसः इति चमसभक्षः प्राणाभिमर्शनादिनाप्यायनं तत
स्तृतीयपर्यायस्य तृतीयं स्तोत्रमनुमंत्रयेत प्ररोहो सि प्ररोहाय त्वा प्ररोहं जिन्व सवितः प्रसव ताबृहस्पतये
स्तुतेति अनुष्टुप्छंदस इति चमसभक्षः प्राणाभिमर्शनादिनाप्यायनं ततस्तृतीयपर्यायस्य चतुर्थं स्तोत्रम
नुमंत्रयेत (पुर) स्ताधुदवसा नीयो अनुरोहो स्यनुरोहाय त्वा नुरोहं जिन्व सवितः प्रसव ताबृहस्पतये स्तुतेति।
अनुष्टुप्छंदस इति चमसभक्षः प्राणाभिमर्शनादि नाप्यायनं इति तृतीयः त्रिपर्यायः समाप्तः। अथ
संधि स्तोत्रस्य ब्रह्मत्वमुच्यते तत्र पातमिति चमसाधि संधोपस्थानं कृत्वा दूरबाहु संमार्जनादि यजुषोपवेश
नांतं कुर्यात् ततो ब्रह्मा स्तोष्यामः प्रशास्त रित्युक्ते ब्रह्मा संधि स्तोत्रमनुमंत्रयेत वसुकोसि वृस्य हिरसि रा०
वेशश्रीरसि सवितः प्रसव ताबृहस्पतये स्तुतेति इमं मंत्रं धं विभज्य तेन संधि स्तोत्र मनुमंत्रयेते तिध्यानं जप: २५

२६

दनुकोसि वस्तु कायत्वा वसुकं जिन्व वस्यष्टिरसि उ(स्यष्टये) त्वा वस्यष्टिं जिन्व सविवेशश्र(ये) त्वा वेशश्रियं जिन्व स
वितः प्रसव ताबृहस्पतये स्तुतेति मंत्रेण ततः श्येन इत्येवेस्येष यजुषस्य इति समसभक्षणं प्राणाभिमर्शनादि नाप्या
यनं अतिरात्रस्य ब्रह्मत्वं समाप्तं अथ वाजपेयस्य ब्रह्मत्वमुच्यते तत्र महेन्द्राच्च (ह्र)स्यापुदवसानीयांते ब्रह्मत्वं बोऽधि
वदवति विशेषस्तूच्यते माध्यंदिनस्य सवनमुखीयचमसभक्षणोत्तरं दक्षिणाकालः तत्र दास्याः प्रतिग्रहे देव
स्य त्वेत्यादि प्रजापतये दासीं तयेति स्त्रीलिंगे कवचनेन हिरण्यस्य वा प्रतिग्रहः ततो निष्कप्रतिग्रहे देवस्य त्वेत्यादि
उत्तानायांगिरसायनिष्कं तेनेति पुल्लिंगे कवचनेन प्रतिग्रहः निः कोनाम न्यूलंकारः ततो रथप्रतिग्रहे देवस्य त्वे
ति पुरस्ताज्जपं जपित्वा अन्वीस्यतो पीत्यादि दक्षिणा न वगाहागोस्य तं च जप्त्वा वरुणस्यानयतु इति दक्षिणा उत्ता
नायांगिरसायरथं तेनेति पुल्लिंगे कवचने न प्रतिग्रहः ततो हस्तिनः प्रतिग्रहे देवस्यत्वेत्यादि प्रजापतये ह
स्तिनं तेनेति पुल्लिंगे कवचनेन कर्णप्रतिग्रहः ततो ध्यान प्रतिग्रहे देवस्यत्वेत्यादि उत्तानायांगिरसायस्या

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

२६ नंतेनेतिनपुंसकलिंगैकवचनेनप्रतिग्रहः ततोगवांप्रतिग्रहे देवस्यवइत्यादिरुद्रायगास्ताभिरितिस्त्रीलिंगबहुवचनेन
पुष्ठेप्रतिग्रहः ततः इष्वाश्वप्रतिग्रहे देवस्यत्वेत्यादिपुरस्तात्प्रजापतिनाश्वोस्यवरुणोसीत्यादयश्वनामानिचजस्वाचह
णहस्तानयत्तुदेवदिक्षिणेवरुणायाश्वंतेनेति पुलिंगैकवचनेनकर्णप्रतिग्रहः एवंवाजपेयेदक्षिणाप्रतिग्रह
प्रकारः ततोब्रह्माप्रथमश्वस्यस्तोत्रमंत्रेणानुमंत्र्यमानेपदस्यमुपवेशयसदसः एवंपाठ्यानिः कालि
तआग्नीध्रीयस्यएवंप्रदेशेगंतेस्थएणानिहितातामवति मार्जालीयस्यदक्षिणेप्रदेशेवेदिमध्येस्थूणानिहिताता
भवतीतिशाण्डिल्यः तस्यास्थूणायामुदुंबरकाष्ठस्यपदशारंथस्यचक्रंप्रोतंभवति अराः कोणाः सप्तदश
रस्यचक्रस्याभावेयत्किंचित्प्रकाशस्यचक्रंप्रोतंभवति तस्मिन्चक्रेब्रह्माबाहूस्यापयेत्देवस्याह १०
सवितुःप्रसवेसत्यसवसोबृहस्पतेर्वाजिनोवाजजितावर्षिष्ठमधिनाकंरुहेयमितिमंत्रेणकोप्यापनस्त्रेदे २५०
स्याहंमितिमंत्रेणरथचक्रेब्रह्मणआरोहणंविहितं ततआजिसप्तदशपरप्रदेशपानुदिक्ष्वधावस्तरथेषुब्रह्मा २६

आविर्मर्या२३४याः प्रवाजंवाजिनोअग्मन्शेषंय
आविर्मयाइत्यस्यामृचिउद्गीथस्यादौआकारंतु आवाजिनं सामगायेत आविर्मा२३४याः प्रअग्मना
थाधीतं ततोगतेषुरथेषुलुसाकारस्यस्थानेअग्मंनितिद्युतरंप्रति यवाजिनं सामगायेत आविर्मा२३४याः प्र अग्मन्वा
जंवाजिनाः शेषंयथाधीतं पुनरागछत्सुरथेषुआगतेषुवायथाधीतं सामगायेत् नविकारः अथगतवेषुगान
कालेषुयथाधीतंगायेत् ब्रह्मारथगमनकालेचक्रेभ्रामयन्सामयेत अथवाचक्रंभ्रामयित्वासामयेत् अथ
वासामगीतात्चक्रंभ्रामयेत् अथवाअन्योब्राह्मणः सामगायतोब्रह्मणश्चक्रंपर्याभ्रामयेत् सामगानानंतरंब्र
ह्मचक्रात्योकरतोवाहोरवरोहं कुर्यात् विष्णोः क्रमोसिविष्णोः क्रांतमसिविष्णोर्विक्रांतमसीति मंत्रेण ततश्चक्रं
प्रदक्षिणमावृत्यसदः प्रविशेत् सदसिस्वस्थानेआसीनोब्रह्माहिरण्यंमधुवचनानामंत्रेणप्रतिगृह्णीयात् देवस्य
त्वेत्यादयः येहिरण्यामितिहिरण्यंप्रतिगृह्णीयात् उक्तानाम्यां गिरसायेतिमधु ब्रह्माब्राह्मणायमधुदद्यात् स्वयं
हिरण्यंस्थापयेत् यजमानस्याभिषेककालेब्रह्मादक्षिणतआस्ते ततः षोडशिस्तोत्रांतेकलासदसोपरस्ताद्यत्रिः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

२८

क्रम्यपातमेति समस्ताधिस्योपस्थानं कृत्वा दूरबाहु सं मार्जनादि यजुषोपवेशनांतं कुर्यात् ततो ब्रह्मस्तोष्यामस्ह् इत्युक्ते ब्रह्मा सत्य
दर्शं बृहस्तोत्रमनुमंत्रयेत स्तुतदेवेन सवित्रा प्रसूत इति मंत्रेण त्रिष्टुप्छंदः स इतिच मस समस्त प्राणाभिमर्शनादि नाप्या
यनं इति वाजपेयस्य ब्रह्मत्वं समाप्तं अथाप्तोर्यामस्य ब्रह्मत्वमुच्यते तत्र मह्यमेतोच्चस्यादि उद्वसानीयांतं ब्रह्मत्व
मति एतत्र च द्रवति विशेषस्तूच्यते संधिस्तोत्रानंतरं चमसं भक्षयित्वा समस्ताधिस्योपस्थानं कृत्वा दूरबाहु संमार्ज
नादि सदसि यजुषोपवेशनांतं कुर्यात् ततो ब्रह्मस्तोपस्थानं कृत्वा दूरबाहु संमार्जनादि सदसि यजुषोपवेशनांतं
कुर्यात् ततो ब्रह्मस्तोष्यामस्ह् इत्युक्ते ब्रह्मा प्रथममतिरिक्तस्तोत्रमनुमंत्रयेत आक्रमीस्ता क्रमाय त्वाक्रमं जिन्व स
वितृप्रसूत ताव हृष्यतये स्तुतेति ततो गायत्रं छंदः स इति च मस समस्तः प्राणाभिमर्शनादि नाप्यायनं ततो द्वितीयाति
रिक्तस्तोत्रार्थं समस्ताधिस्योपस्थानादि सदसि यजुषोपवेशनांतं कुर्यात् ततो ब्रह्मस्तोष्यामस्ह् इत्युक्ते ब्रह्मा द्वि
तीयातिरिक्तस्तोत्रमनुमंत्रयेत संक्रमोसि संक्रमाय त्वा संक्रमं जिन्व सवितृप्रसूत ताव हृष्यतये स्तुतेति ततस्त्रि

ष्टुप्छंदः स इति च मस समस्तः प्राणाभिमर्शनादि नाप्यायनं ततस्तृतीयातिरिक्तस्तोत्रार्थं समस्ताधिस्योपस्थानादि सदसि
यजुषोपवेशनांतं कुर्यात् ततो ब्रह्मस्तोष्यामस्ह् इत्युक्ते ब्रह्मा तृतीयमतिरिक्तस्तोत्रमनुमंत्रयेत उत्क्रमोस्युत्क्रमाय त्वोत्क्र
मं जिन्व सवितृप्रसूत ताव हृष्यतये स्तुतेति ततो जगच्छंदः स इति च मस समस्तः प्राणाभिमर्शनादि नाप्यायनं ततश्चतुर्थाति
रिक्तस्तोत्रार्थं समस्ताधिस्योपस्थानादि सदसि यजुषोपवेशनांतं कुर्यात् ततो ब्रह्मस्तोष्यामस्ह् इत्युक्ते ब्रह्मा चतुर्थमति
रिक्तस्तोत्रमनुमंत्रयेत उत्क्रांतिरस्युत्क्रांत्यै त्वोत्क्रांतिं जिन्व सवितृप्रसूत ताव हृष्यतये स्तुतेति ततोनुष्टुप्छंदः स इति
च मस समस्तः प्राणाभिमर्शनादि नाप्यायनं इत्यप्तोर्यामस्य ब्रह्मत्वं समाप्तं एवमेकाहेषु अहीनेषु सत्रेषु च यूपादे
स्यं ब्रह्मत्वं भवति तत्र विशेष उच्यते शतवेयेसोमे च मसितना नाम मंत्रेण प्रतिगृह्णीयात् देवस्य त्वा सादि उत्तायोनि
रसायेति सोमं प्रतिगृह्णीयात् अनेनैव च मसं च त्रिष्टुप्छंदः स इति च मसं सर्वं न संभक्षयेत अथ पश्चाद्विरगोत
मश्रुत कस्त्वा ददाति स त्वा ददाति कस्मै ददाति तस्मै त्वा ददानीति मंत्रेण तं सोमं च मसं प्रतिगृह्णीयात् कस्त्वा कं न

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

२८ स्यामीति मंत्रेणासोमचमसमंमन्त्रयेदिति अथवाकाम्तीसोमपानपीतमिति मंत्रेण सोमचमसमभिमन्त्रयेत एवमेवाग्ना
निमाद्याादीन्द्रवायवादीन्ग्रहानभिमन्त्रयेत मैत्रावरुणादीनां होतृणां ग्रहेषु भक्षहेतुभूतमन्त्रमन्त्रयेत् राजानमिति चतुर्थ्यन्तेन महेन्द्राय स्वाहा
उभयं कुर्यात् वचनतो वा परिहरणीयं सत्रेषु पयस्यामानाः पर्यायेण तद्दुभयं कुर्युः प्रथमेऽहनि सकृद्वितीये च परस्
स्तृतं हूतहर्षस्य यजमानस्य सोमानमभिमन्त्रयेत स्तुतस्तवेन सवितृप्रसूतः इति मंत्रेण अथ नैमित्तिकानां स्तो
त्राणां मनुमन्त्रणमुच्यते यदि प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते तदा सोमोऽथ संगृह्य पोडशिना स्तोत्रेणानेन नैमित्तिकानि
स्तोत्राणि विहितानि तानि एवं स्तोत्रस्य सोमभागेनानुमंत्रयेत अथवापरस्तोत्रस्य सोमभागेनानुमंत्रयेत अथ
वामानस्य तु स्तुतदेवेन त्रिविक्रमस्तवादस्तनेनानुमंत्रयेत भूस्ववालर्वानुमंत्रयेत सवितृप्रसूतः स्तुतस्य स्तुतः
सर्वेहस्य निर्दिष्टान्मानुमन्त्रणमनेन इत्यतिरिक्तस्तोत्राणामनुमंत्रणं समाप्तं इति श्रीत्रिपाठिदामोदरसूनुना
दीक्षितगणकृतेन गालकमाइहितीयमाख्यातेकाहाहीनसत्राणां ब्रह्मत्वपद्धतिः समाप्ता ॥ सं० १८८५ ॥ ॥ २८

Indira Gandhi National
Centre for the Arts